
Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΣΤΙΣ ΧΡΥΣΕΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΡΩΤΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΠΕΡΙ- ΟΔΟΥ (4ος – ΜΕΣΑ 8ου ΑΙΩΝΑ Μ.Χ.)

► ΦΩΤΕΙΝΗ ΝΤΑΝΤΑΛΙΑ ΔΡΑΚΟΥ

Πανεπιστήμιο Λευκωσίας, Κύπρος
drakou.f@unic.ac.cy

Περίληψη

Η βυζαντινή αυτοκρατορική πολιτική ιδεολογία βασίστηκε στην αντίληψη, πως ο βυζαντινός αυτοκράτορας, ως επίγειος βασιλιάς, ασκούσε την εξουσία του “Ελέω Θεού”. Στην παρούσα εργασία παρατίθενται οι παράγοντες, που καθόρισαν τη βυζαντινή αυτοκρατορική πολιτική ιδεολογία από τον 4ο έως τα μέσα του 8ου αι. μ.Χ. (Μέρος Ι), ενώ διεξάγεται η μελέτη αντιπροσωπευτικών νομισματικών εκδόσεων, με σκοπό να επισημανθεί ο τρόπος απόδοσής της (Μέρος ΙΙ, Β). Σκοπός της έρευνας, στη βάση των ερευνητικών ερωτημάτων, που αποτελούν και το περιεχόμενο του Μέρους Ι και ΙΙ, είναι η ανάδειξη και επιβεβαίωση της σημασίας των νομισματικών εκδόσεων ως μίας εκ των πιο αξιόπιστων ιστορικών πηγών, που συμβάλλουν στην ιστορική μελέτη της βυζαντινής αυτοκρατορικής πολιτικής. Εφαρμόστηκε η ιστορική μέθοδος για την επιλογή των πηγών τεκμηρίωσης, με σκοπό την ανάλυση και την κριτική τους.

Στο πλαίσιο της πρώτης ενότητας (Μέρος Ι) επισημάνθηκε, ότι η διασφάλιση του *imperium* αποτέλεσε για τη βυζαντινή αυτοκρατορία σκοπό της συνεχούς εφαρμογής μιας υψηλής στρατηγικής και διπλωματίας. Τον 4ο αι. μ.Χ. η βυζαντινή αυτοκρατορία διατύπωσε την πολιτική ιδεολογία της στη βάση της ρωμαϊκής κρατικής οργάνωσης, της χριστιανικής ηθικής και της ελληνικής παράδοσης. Καθοριστική για τον 6ο αι. μ.Χ. είναι η περίοδος βασιλείας του Ιουστινιανού Α΄, ο οποίος επιδίωξε να αποκαταστήσει το *imperium* στα παλαιά σύνορά του, καθορίζοντας, έτσι, και την αυτοκρατορική ιδεολογία. Η αλλαγή του συστήματος διακυβέρνησης και των κοινωνικών συσχετισμών του 7ου αι. μ.Χ., καθώς και η έκφραση αμφισβήτησης απέναντι στην ανώτερη εξουσία, επέβαλαν την αναδιάταξη της πολιτικής αυτοκρατορικής ιδεολογίας. Οι νέες συνθήκες το πρώτο μισό του 8ου αι. μ.Χ. επέβαλαν τη διατύπωση μιας πολιτικής ιδεολογίας, που θα μπορούσε να λειτουργήσει υποστηρικτικά στον καθορισμό μιας νέας στρατηγικής.

Στη δεύτερη ενότητα (Μέρος ΙΙΙ) επισημαίνεται, ότι οι νομισματικές πηγές απέδωσαν την αυτοκρατορική ιδεολογία στο πλαίσιο ενός επιτυχούς συστήματος επικοινωνίας μεταξύ του αυτοκράτορα και των ομάδων εξουσίας και πρόβαλαν τον αυτοκρατορικό θεσμό, μέσω της εικονογραφίας τους. Τα θέματα αφορούσαν τον αυτοκρατορικό οίκο, την εξέχουσα θέση του αυτοκράτορα, την ενότητα των ηγεμόνων, τα γυναικεία μέλη του αυτοκρατορικού οίκου, την απόλυτη και θεόσταλτη εξουσία του

αυτοκράτορα, την έκφραση της χριστιανικής πίστης του, την ενότητα της αυτοκρατορικής οικογένειας, την αυτοκρατορική χριστιανική ιδεολογία, τη δύναμη του βυζαντινού κράτους και τη διασφάλιση της διαδοχής του αυτοκράτορα. Πρόκειται για ένα σημαντικό εικονογραφικό πρόγραμμα, που ολοκληρώνεται με την παράσταση του Χριστού στον εμπροσθότυπο των νομισμάτων και εκφράζει τη νέα χριστιανική αυτοκρατορική ιδεολογία, στη βάση της οποίας ο επίγειος βασιλιάς ασκεί την εξουσία, που του ανατέθηκε από τον Θεό. Διαφαίνονται οι επιδιώξεις άσκησης μιας νέας πολιτικής, που συνδέονταν με τον αποστολικό προορισμό του βυζαντινού αυτοκράτορα. Επομένως, μέσω των νομισματικών πηγών, το κράτος γνωστοποιούσε την πολιτική και στρατιωτική ισχύ, καθώς και την χριστιανική ηθική και πίστη, ενώ παράλληλα προέβαλε την αυτοκρατορική ιδεολογία και ενίσχυε τη νομιμοποίηση της αυτοκρατορικής εξουσίας.

Λέξεις κλειδιά: Πρωτοβυζαντινή περίοδος, αυτοκρατορική πολιτική ιδεολογία, νομισματικές πηγές, Χριστός, βυζαντινός αυτοκράτορας

Πρόλογος

Α. Οριοθέτηση της θεματικής

Η πολιτική θεωρία της βυζαντινής αυτοκρατορίας αποτελεί μία από τις πιο σημαντικές θεματικές ενότητες της βυζαντινής ιστορίας, καθώς εκφράζει την ιδεολογική ταυτότητα του Βυζαντίου και συνιστά το αποτέλεσμα του συσχετισμού της πολιτικής σκέψης της ελληνικής αρχαιότητας και της ρωμαϊκής πολιτικής θεωρίας υπό την οπτική της χριστιανικής διδασκαλίας. Η άποψη, περί της θείας προέλευσης της βασιλικής εξουσίας και περί της ιερότητας του βασιλικού θεσμού, συναντάται στον ελληνιστικό κόσμο, ενώ η σχέση της θρησκείας με τους πολιτικούς θεσμούς, κατά τη ρωμαϊκή περίοδο, αποδεικνύεται, κυρίως, μέσω της ανάληψης από τους Ρωμαίους αυτοκράτορες του αξιώματος του μεγίστου αρχιερέως. Η βυζαντινή αυτοκρατορική πολιτική ιδεολογία βασίστηκε στην αντίληψη, πως ο βυζαντινός αυτοκράτορας ήταν ο εκπρόσωπος του Θεού επί της γης και ως επίγειος βασιλιάς ασκούσε την εξουσία του “Ελέφ Θεού”. Αυτή ακριβώς η αντίληψη, που συναντάται μετά τον εκχριστιανισμό της αυτοκρατορίας, αποδίδεται εικονογραφικά και εκφράζεται στις νομισματικές πηγές, που αποτελούν το κατ’ εξοχήν μέσο άσκησης της επικοινωνιακής πολιτικής.

Στην παρούσα εργασία θα παρατεθούν, εισαγωγικά, η σημασία της βυζαντινής αυτοκρατορικής πολιτικής ιδεολογίας (Μέρος I, Α), καθώς και οι παράγοντες, που καθόρισαν την ιδεολογία αυτή, στη βάση της οποίας θα καταστούν σαφείς οι αυτοκρατορικές αξιώσεις (Μέρος I, Β). Η μελέτη της βυζαντινής νομισματικής¹ αφορά, αρχικά, μία σύντομη καταγραφή γενικών παρατη-

1. Η Πέννα 2002, σ. 65 επισημαίνει, ότι η μελέτη της ιστορίας των νομισμάτων, των νομισματικών μεταρρυθμίσεων, των ζητημάτων μετρολογίας και των περιόδων υποτίμησης του νομίσματος συμβάλλει στην κατανόηση των οικονομικών, δημο-

ρήσεων για το νομισματικό σύστημα της υπό μελέτη περιόδου από τον 4ο αι. έως τα μέσα του 8ου αι. μ.Χ. (Μέρος II, Α) και στη συνέχεια την παρουσίαση και αξιολόγηση αντιπροσωπευτικών νομισματικών εκδόσεων, που αποτελούν μέσα προβολής της αυτοκρατορικής πολιτικής ιδεολογίας (Μέρος II, Β).² Στο πλαίσιο οριοθέτησης του θέματος επισημαίνεται, ότι δεν καθίσταται εφικτή η διεξοδική μελέτη των σχέσεων του Χριστιανισμού με την πολιτική εξουσία,³ του νομικού πλαισίου της αυτοκρατορικής εξουσίας και, ιδιαίτερα, του ιδεολογικού υποβάθρου της οικουμενικότητας της βυζαντινής αυτοκρατορίας, που προσδιορίζεται στο πλαίσιο της ιδέας της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και της σχέσης της με την ελληνιστική ιδέα της βασιλείας. Μια τέτοια προσέγγιση θα επέβαλλε τη μελέτη των αυτοκρατορικών νόμων, των φιλολογικών και αγιογραφικών πηγών, που θα έδιδαν σημαντική μαρτυρία για τους κυβερνητικούς αυτοκρατορικούς προσανατολισμούς και τις θέσεις της βυζαντινής αριστοκρατίας και της εκκλησιαστικής παράδοσης αντίστοιχα. Θα επέβαλλε, επί-

σιονομικών, πολιτικών και κοινωνικών συνθηκών της εκάστοτε χρονικής περιόδου και περιοχής. Για τις συντομογραφίες ορισμένων νομισματοκοπειών, βλ. Πέννα 2002, σσ. 68–70. Για τους υπεύθυνους των νομισματοκοπειών, βλ. Πέννα 2002, σ. 81. Για την κατασκευή των πετάλων των χρυσών και αργυρών νομισμάτων με τη μέθοδο *al pezzo* και των χάλκινων νομισμάτων με τη μέθοδο *al marco*, βλ. Πέννα 2002, σσ. 82–83.

2. Σχετικά με τα νομίσματα, που εκδόθηκαν τη χρονική περίοδο 300–1450, βλ. Hendy, M. F.: *Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300–1450*, Cambridge 1985. Για τις νομισματικές εκδόσεις της χρονικής περιόδου 383–491 μ.Χ., βλ. Grierson, Mays 1992. Για τις νομισματικές εκδόσεις της χρονικής περιόδου 491–602 μ.Χ., βλ. DOC I. Για τις νομισματικές εκδόσεις της χρονικής περιόδου 602–717 μ.Χ., βλ. DOC II. Για τις νομισματικές εκδόσεις της χρονικής περιόδου 717–1081 μ.Χ., βλ. DOC III – Bendali, S.: *A Private Collection of Palaeologan Coins*, London 1988. Για τις νομισματικές εκδόσεις της βυζαντινής αυτοκρατορίας, βλ. Morrisson, C.: *Catalogue des Monnaies Byzantines de la Bibliothèque Nationale II, 711–1204*, Paris 1970 – Sommer 2010.

3. Σημαντικό είναι το θέμα της τοποθέτησης των Χριστιανών απέναντι στην πολιτική εξουσία. Στο ερώτημα, ποια πρέπει να είναι η στάση των Χριστιανών απέναντι σε εκείνους, που κατέχουν την εξουσία και οι απαιτήσεις τους έρχονται σε αντίθεση με το θέλημα του Θεού, ο Απόστολος Παύλος επισημαίνει “πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις” (Πράξ. 5, 29). Βλ. Μαντζαρίδης, Γ.: *Χριστιανική Ηθική II*, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 429. Επίσης, ο Μαντζαρίδης, Γ.: *Κοινωνιολογία του Χριστιανισμού*, Θεσσαλονίκη 1977, σσ. 284–285 επισημαίνει, ότι η απόλυτη εξουσία ανήκει στον Θεό και το κράτος, στο πλαίσιο επιδίωξης της ενίσχυσης του κοινωνικού βίου, οφείλει να σέβεται την ελευθερία του ανθρώπου, που αποτελεί για την Εκκλησία εικόνα του Θεού. Ο Πέτρος Ι.: *Εκκλησία και πολιτική*, Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 332–333 επισημαίνει, ότι οι Πατέρες της Εκκλησίας, στο πλαίσιο των αναφορών τους στην πολιτική εξουσία, δεν επικρίνουν τη θεοκρατική νομιμοποίησή της, υποστηρίζουν, όμως, ότι η επιτέλεση του έργου της πρέπει να βασίζεται στο ενδιαφέρον για την υλοποίηση της δικαιοσύνης. Πρόκειται για μια κριτική, η οποία δεν θέτει υπό αμφισβήτηση τα βασικά χαρακτηριστικά της αυτοκρατορικής ιδεολογίας, που ήταν θεοκρατική, αλλά υποδεικνύει τις αδυναμίες της πολιτικής, που, για παράδειγμα, καλούνταν να ικανοποιήσει τα αιτήματα των οικονομικά ανίσχυρων υπηκόων για δίκαιη ανακατανομή του πλούτου. Επειδή η αρμοδιότητα λήψης αποφάσεων ανήκε στον αυτοκράτορα, η κριτική των Πατέρων στρεφόταν προς αυτόν, με σκοπό την άσκηση επιρροής στους νόμους, που θέσπιζε. Σε αυτό το πλαίσιο μπορεί να γίνει κατανοητή η επίδραση, που άσκησε ο Χριστιανισμός στον μετριασμό άδικων θεσμών.

σης, τη μελέτη των εκκλησιαστικών πηγών, η οποία θα πρόσφερε ένα ασφαλές ιστορικό πλαίσιο και μία διεξοδική θεώρηση της στάσης της Εκκλησίας.⁴ Από την άλλη, η αυτοκρατορική εικονογραφία των νομισματικών πηγών, που αποτελούν σημαντικό τεκμήριο της αυτοκρατορικής πολιτικής ιδεολογίας, αποδίδει τις αξίες και τις αντιλήψεις της αυτοκρατορικής εξουσίας. Ωστόσο, τα στοιχεία τεκμηρίωσης, που δίδουν οι γραπτές πηγές, θα συνεκτιμηθούν και θα αξιολογηθούν, όταν η νομισματική μαρτυρία το απαιτεί.

Β. Σκοπός της έρευνας

Αντικείμενο της παρούσας εργασίας αποτελεί η μελέτη της αυτοκρατορικής πολιτικής ιδεολογίας από τον 4ο αι. έως τα μέσα του 8ου αι. μ.Χ., όπως αυτή αποδόθηκε στις χρυσές νομισματικές εκδόσεις. Σκοπός της έρευνας είναι η ανάδειξη και επιβεβαίωση της σημασίας των εν λόγω εκδόσεων, που αποτελούν αξιόπιστες ιστορικές πηγές και συμβάλλουν στη μελέτη της αυτοκρατορικής πολιτικής και ιδεολογίας. Τα ερευνητικά ερωτήματα ήταν τα εξής:

1. Ποια ήταν η σημασία της αυτοκρατορικής πολιτικής ιδεολογίας και τα χαρακτηριστικά της στις εκάστοτε χρονικές περιόδους, αλλά και σε συνάρτηση με τον καθορισμό του ηθικού πλαισίου της αυτοκρατορικής εξουσίας; (Μέρος Ι)
2. Με ποιον τρόπο απέδωσαν οι χρυσές νομισματικές εκδόσεις της πρωτοβυζαντινής περιόδου την αυτοκρατορική πολιτική ιδεολογία, τις αυτοκρατορικές αξιώσεις και τη χριστιανική πίστη των αυτοκρατόρων; (Μέρος ΙΙ)

Γ. Μεθοδολογία της έρευνας

Στο πλαίσιο εφαρμογής της ιστορικής μεθόδου, που περιλαμβάνει αρχικά τον ορισμό και την οριοθέτηση του αντικειμένου μελέτης, καθώς και τη διατύπωση των ερευνητικών ερωτημάτων, που πρέπει να απαντηθούν, ακολουθεί η επιλογή των πηγών τεκμηρίωσης, με σκοπό την ανάλυση και την αξιολόγησή τους. Η μεθοδολογική προσέγγιση του αντικειμένου έρευνας, δηλαδή των χρυσών νομισματικών εκδόσεων από τον 4ο αι. έως τα μέσα του 8ου αι. μ.Χ., θα βασιστεί σε έξι βασικούς πυλώνες:

1. Προσδιορισμός του χρόνου έκδοσης και του νομισματοκοπείου, με σκοπό τη συγκρότηση ενός βασικού ιστορικού πλαισίου αναφοράς.
2. Εικονογραφική μελέτη, με σκοπό την παρουσίαση και ερμηνεία των εικονογραφικών θεμάτων, προκειμένου να αναδειχθεί ο πολιτικός λόγος, που προβάλλονταν μέσω της εικονογραφίας.
3. Επιγραφική μελέτη, στη βάση της ανάλυσης τίτλων και επιγραφών των εμπροσθότυπων και οπισθότυπων, που συνοδεύουν την εικονογράφιση, ώστε να κατανοηθεί ο τρόπος απόδοσης της πολιτικής ταυτότητας του αυτοκράτορα.

4. Βλ. Καρπόζηλος, Α.: *Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι*. Α' (4ος–7ος αι.), Αθήνα 1997 – Καρπόζηλος, Α.: *Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι*, τόμος Β' (8ος–10ος αι.), Αθήνα 2002 – Καρπόζηλος, Α.: *Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι*, τόμος Γ' (11ος–12ος αι.), Αθήνα 2009.

4. Συγκριτική προσέγγιση, μέσω της παράθεσης των νομισματικών δεδομένων και σε σχέση με άλλες κατηγορίες πηγών (γραμματειακές ή νομοθετικές πηγές), ώστε να ενισχυθεί η ιστορική τεκμηρίωση.

5. Ιδεολογική ερμηνεία, που θα επιτευχθεί στο πλαίσιο αξιολόγησης των νομισματικών πηγών, που αποτέλεσαν μέσα προβολής της εξουσίας και απόδοσης της πολιτικής προπαγάνδας.

6. Διαχρονική ανάλυση, με στόχο την αξιολόγηση των επιγραφικών και εικονογραφικών δεδομένων της εκάστοτε χρονικής περιόδου και την ανάδειξη των στοιχείων έκφρασης της αυτοκρατορικής πολιτικής ιδεολογίας.

Μετά την ανάλυση και την αξιολόγηση των χρυσών νομισματικών εκδόσεων, θα εξαχθεί το τελικό αποτέλεσμα, που συνίσταται στη διατύπωση των ερμηνευτικών προσεγγίσεων.

I. Η βυζαντινή αυτοκρατορική πολιτική ιδεολογία από τον 4ο αι. έως τα μέσα του 8ου αι. μ.Χ.

Αρχικά θα επιχειρηθεί η παράθεση της πολιτικής κατάστασης από τον 4ο αι. έως τα μέσα του 8ου αι. μ.Χ., που συνέθεσε το πλαίσιο διατύπωσης της αυτοκρατορικής ιδεολογίας. Μελετώντας, παράλληλα, την εκκλησιαστική γραμματεία της αναφερόμενης χρονικής περιόδου, ενδιαφέρει, ιδιαίτερα, η θεμελίωση της αυτοκρατορικής πολιτικής ιδεολογίας από τον Ευσέβιο Καισαρείας (4ος αι. μ.Χ.) και η ερμηνεία των πολιτικών και ιδεολογικών συνθηκών της περιόδου από τον εκκλησιαστικό Πατέρα, Μάξιμο τον Ομολογητή (7ος αι. μ.Χ.).

A. Η σημασία της βυζαντινής αυτοκρατορικής πολιτικής ιδεολογίας

Η βάση της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας ήταν ο στρατός και ο τρόπος για την επίτευξη της *Pax Romana*, ήταν η προβολή της στρατιωτικής δύναμής της.⁵ Με γνώμονα την αναγκαιότητα υιοθέτησης μιας στρατηγικής, που θα έπρεπε να ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις του διεθνούς περιβάλλοντος, η βυζαντινή αυτοκρατορία, αντιθέτως, επεδίωκε τη διαφύλαξη των συμφερόντων της, χρησιμοποιώντας, όσο το δυνατό λιγότερο, τη στρατιωτική ισχύ της και διασφαλίζοντας συμμαχίες, με σκοπό τη διατήρηση των στρατιωτικών δυνάμεων, ώστε να είναι διαθέσιμες, όταν θα ήταν επιβεβλημένη η προβολή της ισχύος τους. Σημαντική ήταν η εξασφάλιση της ωφέλειας με μικρό κόστος, πάντα στη βάση της περίσκεψης και της σύνεσης, που αποτελούσαν τις μέγιστες στρατιωτικές αρετές. Ο σκοπός του Βυζαντίου δεν ήταν η παράθεση νικών, αλλά η σωστή διαχείριση και η αποκόμιση οφέλους από αυτές.⁶ Επομένως, η διασφάλιση του *imperium* αποτέλεσε για τη βυζαντινή αυτοκρατορία τον σκοπό της υψηλής

5. Για τον ρωμαϊκό στρατό, βλ. Le Bohec, Y.: *Die römische Armee: von Augustus zu Konstantin dem Großen*. Unter Mitarbeit von Bertrand – Dagenbach, C. (transl.), Stuttgart 1993 – Eich, A.: “Die Verwaltung der kaiserzeitlichen römischen Armee”. *Studien für Hartmut Wolff, Historia Einzelschriften* 211 (2010).

6. Βλ. Παπασωτηρίου, Χ.: *Βυζαντινή υψηλή στρατηγική, 6ος–11ος αι.*, Αθήνα 2011, σ. 622.

στρατηγικής και διπλωματίας, η οποία επεδίωκε τη μείωση του βαθμού εξάρτησης της βυζαντινής αυτοκρατορίας από τη χρήση στρατιωτικής ισχύος.⁷

Στο πλαίσιο της επιτυχούς εφαρμογής της στρατηγικής της βυζαντινής αυτοκρατορίας εξάιρεται η σημασία της αυτοκρατορικής πολιτικής ιδεολογίας της, που αποτέλεσε την κινητήρια δύναμη χειρισμών, αποφάσεων και διατυπώσεων και εκφράζονταν, με τον πιο αντιπροσωπευτικό τρόπο, μέσω της εικονογραφίας των εμπροσθότυπων και οπισθότυπων των νομισματικών εκδόσεων. Ήταν καθοριστικής σημασίας η ικανότητα της βυζαντινής αυτοκρατορίας να υποστηρίζει ιδεολογικά τη στρατηγική της, για να πετύχει στους στόχους της. Ο καθορισμός της πολιτικής ταυτότητάς της επέβαλλε τη διασφάλιση των συμφερόντων της, στη βάση των επιταγών της χριστιανικής πίστης, της ρωμαϊκής πολιτικής θεωρίας και του ελληνικού πολιτισμού. Ιδιαίτερα ο Χριστιανισμός εξασφάλιζε την απαραίτητη ενότητα, ενώ η ρωμαϊκή ιδέα τη νομιμότητα στο πλαίσιο άσκησης της πολιτικής.⁸

Β. Οι παράγοντες, που καθόρισαν τη βυζαντινή αυτοκρατορική πολιτική ιδεολογία

Η διατήρηση της ενότητας, κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο, επιτεύχθηκε μέσω της ενίσχυσης της αυτοκρατορικής πολιτικής ιδεολογίας, την οποία, κατά την εποχή του Μεγάλου Κωνσταντίνου⁹ και της ίδρυσης της πρωτεύουσας της αυτοκρατορίας, της “νέας Ρώμης”,¹⁰ θεμελίωσε ο Ευσέβιος.¹¹ Ο αυτοκράτορας αποτέλεσε τον θεματοφύλακα της τήρησης των εντολών του Θεού και τον εγγυητή της ευημερίας του κράτους και της κοινωνίας.

7. Καραγιαννόπουλος 1998, σσ. 368–373.

8. Ο Καραγιαννόπουλος 1992, σσ. 7–8 επισημαίνει, ότι ο Χριστιανισμός και η χριστιανική διδασκαλία έδωσαν νέο περιεχόμενο στο *imperium Romanum*, το οποίο κατέστη, από τη θεία πρόνοια, σκεύος εκλογής για τη σωτηρία της ανθρωπότητας και χώρος συμβίωσης της χριστιανικής πίστης, του χριστιανικού ηθικού νόμου, της παράδοσης του ελληνισμού, του ρωμαϊκού δικαίου και της ρωμαϊκής κρατικής οργάνωσης.

9. Σημαντικές πηγές για τον Μεγάλο Κωνσταντίνο: Ευσέβιος Καισαρείας, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, PG 20, 45A–906D – Ευσέβιος Καισαρείας, *Εις τον βίον Κωνσταντίνου του Βασιλέως*, PG 20, 905A–1230B – Ευσέβιος Καισαρείας, *Βασιλέως Κωνσταντίνου λόγος ον έγραψε “τω των Αγίων Συλλόγω”*, PG 20, 1233A–1316B – Ευσέβιος Καισαρείας, *Εις Κωνσταντίνον τον βασιλέα τριακονταετηρικός*, PG 20, 1315C–1440C – Φιλοστόργιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, PG 65, 459A–624A – Σωκράτης Σχολαστικός, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, PG 67, 33A–842B – Σωζομενός, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, PG 67, 853A–1630C – Γελάσιος Κυζικηνός, *Των κατά την εν Νικαία Σύνοδον πραχθέντων Σύνταγμα*, PG 85, 1185C–1360A – Ενάγγριος Σχολαστικός, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, PG 86b, 2415A–2886A. Για τον Μεγάλο Κωνσταντίνο και την κωνσταντινεία δυναστεία, βλ. Καραγιαννόπουλος 1998, σσ. 68–84 – Brandt, H.: *Konstantin der Große. Der erste christliche Kaiser. Eine Biographie*, München 2007 – Christ, K.: *Geschichte der römischen Kaiserzeit. Von Augustus bis zu Konstantin*, München 2009 – Clauss, M.: *Konstantin der Große und seine Zeit*, München 2009 – Barnes, T. D.: *Constantine. Dynasty, religion and power in the later Roman Empire*, Chichester 2011 – Rosen, K.: *Konstantin der Große. Kaiser zwischen Machtpolitik und Religion*, Stuttgart 2013.

10. Brandt 1998, σσ. 118–122.

11. Barnes D. T.: *Constantine and Eusebius*, University Press 1981.

Η ισοτιμία των τριών προσώπων της Αγίας Τριάδος, στη βάση της ορθόδοξης τριαδολογίας της Συνόδου της Νικαίας (325 μ.Χ.), υπονόμωσε, όμως, τη θεωρία του Ευσεβίου, καθώς καθιστούσε αδύνατη την αναλογία μεταξύ ουρανίου και επίγειου βασιλέως. Στο πλαίσιο της ορθόδοξης χριστολογίας, ήταν, επίσης, αδύνατη η θεοποίηση ανθρώπου ή θεσμού στον επίγειο κόσμο, ενώ, σύμφωνα με την εκκλησιολογία, ο Ιησούς Χριστός είναι ο σωτήρας της ανθρωπότητας και ο ιδρυτής της Εκκλησίας, στην οποία ανήκει και ο αυτοκράτορας. Παρά τις εν λόγω θεολογικές θέσεις, η θεωρία του Ευσεβίου συνέχισε να αποτελεί το πλαίσιο αναφοράς της αυτοκρατορικής πολιτικής ιδεολογίας, ασκώντας επίδραση στο κράτος.¹² Από τον 4ο αι. μ.Χ. και υπό την πίεση των εξωτερικών απειλών επισημαίνεται ένα έντονο συναίσθημα αποδοχής του ρωμαϊκού κράτους, που αποτέλεσε τον μόνο φορέα ασφάλειας των κατοίκων των επαρχιών ενώπιον των εξωτερικών απειλών, καθώς και ένας ρωμαϊκός πατριωτισμός, στη βάση, βέβαια, της διατήρησης της ταυτότητας και της καταγωγής. Η αίσθηση αλληλεγγύης και νομιμοφροσύνης προς το κράτος και τους ηγεμόνες του ενισχύονταν από την υφιστάμενη συνείδηση του κοινού ελληνορωμαϊκού πολιτισμού και της ορθόδοξης χριστιανικής πίστης.¹³

Επομένως, κατά την εν λόγω χρονική περίοδο, η βυζαντινή αυτοκρατορία διατύπωσε την πολιτική ιδεολογία της στο πλαίσιο της ρωμαϊκής κρατικής οργάνωσης, της χριστιανικής ηθικής και της ελληνικής παράδοσης. Η υποστήριξη αυτής της ιδεολογίας αποτέλεσε προϋπόθεση για τη νομιμοποίηση της αυτοκρατορικής εξουσίας, την εκπλήρωση των επιδιωκόμενων στόχων της αυτοκρατορίας, καθώς και τη διατήρηση της πολιτικής και κοινωνικής συνοχής του Βυζαντίου.

Οι υποχρεώσεις και οι περιορισμοί της αυτοκρατορικής εξουσίας καθόρισαν το ηθικό πλαίσió της. Αρχικά η εξουσία έπρεπε να αποτελεί υπηρεσία του αυτοκράτορα προς τον Θεό, στη βάση της χριστιανικής διδασκαλίας και ηθικής, ως ένδειξη σεβασμού και τιμής. Τους επόμενους περιορισμούς της αυτοκρατορικής εξουσίας όριζαν οι υποχρεώσεις του αυτοκράτορα έναντι του λαού του, τις οποίες επέβαλλε η Θεία Πρόνοια με την ανάθεση της εξουσίας, και οι οποίες απαιτούσαν συνεχή φροντίδα για τους υπηκόους. Η αναγνώριση και η αποδοχή των υποχρεώσεων του ηγεμόνα έναντι του λαού, είχε ως αποτέλεσμα σημαντικούς περιορισμούς της αυτοκρατορικής εξουσίας. Στην πρωτοβυζαντινή περίοδο οι αυτοκράτορες προσπάθησαν να αποδυναμώσουν αυτές τις εξαρτήσεις τονίζοντας τον υπερβατικό χαρακτήρα της αυτοκρατορικής εξουσίας. Έπειτα από τη Στάση του “Νίκα” (532 μ.Χ.), διακρίνεται από τον Ιουστινιανό η έλλειψη διάθεσης αναγνώρισης, ότι η εξουσία πηγάζει και από τον λαό, καθώς και η επιδίωξη προβολής της άποψης, ότι η αυτοκρατορική εξουσία έρχεται από τον Θεό. Η υποχρέωση φροντίδας του αυτοκράτορα για τον λαό συνέχισε, βέβαια, να υφίσταται, δεν αποτελούσε, όμως, συνέπεια των υποχρεώσεων του απέναντι σε αυτόν, αλλά

12. Χρήστου 2010, σσ. 299–303.

13. Χρήστου 2010, σ. 307.

εφαρμογή της θελήσεως του Θεού, που του έδωσε την εξουσία. Σε αυτό το πλαίσιο ενισχύθηκε η άποψη, ότι ο αυτοκράτορας ήταν υπεράνω όλων, καθώς αποτελούσε τον εκλεκτό του Θεού, αλλά και τον εκλεκτό του λαού και οι υποχρεώσεις του προέρχονταν από το γεγονός της μμήσεως του Θεού.¹⁴

Καθοριστική για τον 6ο αι. μ.Χ. ήταν η περίοδος βασιλείας του Ιουστινιανού Α', ο οποίος επιδίωξε, υπό την ηγεσία ικανών στρατηγών, να αποκαταστήσει το *imperium* στα παλαιά σύνορά του. Και ακριβώς η εκπλήρωση αυτού του σκοπού αποτέλεσε την πολιτική επιδίωξη και ιδεολογία του αυτοκράτορα.¹⁵ Η αυτοκρατορική ιδεολογία λειτουργούσε ως μηχανισμός συνοχής και σταθερότητας, ενισχύοντας την αφοσίωση των υπηκόων και εδραιώνοντας την πίστη στην ιερότητα του αυτοκρατορικού θεσμού. Η απόδοση του Ιουστινιανού στα νομίσματα, κρατώντας τη σφαίρα, που επιστέφεται από σταυρό, αποτέλεσε την έκφραση της μεγαλειώδους ιδέας και της ιδεολογίας του *imperium Romanum*, που πρέσβευε, ότι η βυζαντινή αυτοκρατορία αποτελούσε συνέχεια της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Τον 6ο αι. μ.Χ. γίνεται λόγος για μία χριστιανική ρωμαϊκή αυτοκρατορική ιδεολογία, που εντάσσονταν στο πλαίσιο των προδιαγραφών του Ευσεβίου, αλλά επιδίωκε και την προσαρμογή της στις ιστορικές συνθήκες της περιόδου. Απαραίτητη προϋπόθεση ήταν η προβολή της θεϊκής προέλευσης της εξουσίας του ηγεμόνα, που αποτελούσε τον εκπρόσωπο του Θεού επί της γης.¹⁶

Η αλλαγή του συστήματος διακυβέρνησης και οι κοινωνικοί συσχετισμοί του 7ου αι. μ.Χ., καθώς και η έκφραση αμφισβήτησης απέναντι στην ανώτερη εξουσία, μέσω της ανάμειξης του λαού και του στρατού στην πολιτική, που αποτέλεσαν αποσταθεροποιητικό παράγοντα για την αυτοκρατορική εξουσία, επέβαλαν την αναδιάταξη της αυτοκρατορικής πολιτικής ιδεολογίας και την ενίσχυσή της μέσω ενός νέου πλαισίου σύνθεσης ιδεών.¹⁷ Κατά τον Ευσέβιο, ο αυτοκράτορας μιμούνταν την εικόνα της ουρανίου βασιλείας,¹⁸ προσδιορίζοντας, με τον τρόπο αυτό, μία ιδιαίτερη θεολογική και φιλοσοφική θεώρηση, ενώ, κατά τον Μάξιμο τον Ομολογητή και στη βάση των απόψεών του περί της επίγειας βασιλείας, ο ηγεμόνας υπηρετούσε τη θεία βούληση και όφειλε να κατευθυνθεί προς τον Θεό, όντας αγαθός, ταπεινόφρων και ευσεβής και μη επιτρέποντας την ικανοποίηση της επιθυμίας για τη δόξα, που αποτελούσε απότοκο της εξουσίας.¹⁹ Η αντιστοιχία της εικόνας της επίγειας βασιλείας με την εικόνα της ουράνιας βασιλείας δεν συνέβαλλε στην ενίσχυση, αλλά στον περιορισμό της βασιλικής εξουσίας. Οι λόγοι ανάγονταν στο περικόχόμενο και τον σκοπό της βασιλείας του Θεού, που ήταν η δικαιοσύνη. Σε όλες τις περιόδους της ιστορίας, και παρά την

14. Καραγιαννόπουλος 1992, σσ. 25–29.

15. Καραγιαννόπουλος 1978, σ. 368.

16. Χρήστου 2010, σσ. 307–308.

17. Χρήστου 2010, σσ. 308–309.

18. Ευσέβιος, *Εις Κωνσταντίνον τριακονταετηρικός* 3, 5: “τῆς οὐρανίου βασιλείας εἰκόνι κεκοσμημένος”.

19. Χρήστου 2010, σσ. 324–325.

επιθυμία αποδέσμευσης από κάθε νομική εξάρτηση, καθίστατο επιβεβλημένη η παραδοχή, ότι βάση της εξουσίας αποτελούσε η εκτίμηση της δικαιοσύνης. Η χριστιανική θεώρηση, που υπαγόρευε, ότι η αυτοκρατορική εξουσία ήταν η αναπαράσταση της ουράνιας βασιλείας, καθιστούσε απαραίτητες τις ηθικές δεσμεύσεις του αυτοκράτορα. Αυτές οι δεσμεύσεις αφορούσαν τον σεβασμό προς τη δικαιοσύνη και σχετίζονταν με την έκδοση δικαίων νόμων και τη σύμφωνη με αυτούς πολιτεία του.²⁰ Η βασιλεία ήταν “ἔννομος ἐπιστασία”²¹ και η βασιλική εξουσία, όπως και η δικαιοδοσία του αυτοκράτορα, έπρεπε να περιορίζονται στο πλαίσιο του ισχύοντος δικαίου.²² Η εν λόγω άποψη εξέφραζε την επιθυμία των εξεχόντων αξιωματούχων του κράτους και των λογίων της πρωτοβυζαντινής περιόδου και έως τον 6ο αι. μ.Χ., καθώς και της διοικούσας Εκκλησίας, αποδίδοντας την πρόθεση των εκκλησιαστικών ανδρών να καταστήσουν σαφή την αναγκαιότητα επιβολής στον ηγεμόνα του σεβασμού των θεσμών.²³ Για τους εκκλησιαστικούς άνδρες του 7ου αι. μ.Χ. η Εκκλησία αποτελούσε θεματοφύλακα της σωτηρίας και της οδού, που οδηγούσε στη βασιλεία των Ουρανών.²⁴ Στο επίπεδο της κρατικής οργάνωσης, όμως, ισχύουσα ιδεολογία αποτελούσαν οι απόψεις του Ευσεβίου, που προσδιόριζαν τη θέση του αυτοκράτορα στην κορυφή του κράτους και της Εκκλησίας. Η ιερότητα της αυτοκρατορίας αποτελούσε βασικό χαρακτηριστικό της κρατικής ιδεολογίας και προπαγάνδας και προϋπόθεση σταθερότητας, παρά την απόρριψή της από τους εκκλησιαστικούς άνδρες. Επομένως, για τους εκπροσώπους της εξουσίας καθορίζονταν ως επιτακτική η άρρηκτη σύνδεση πίστης και αυτοκρατορίας.²⁵

Οι συνεχείς πολεμικές επιχειρήσεις και οι αδιάκοπες εκστρατείες για την ανάκτηση των εδαφών και την εκπλήρωση της μεγάλης οικουμενικής ιδέας, απείλησαν, το πρώτο μισό του 8ου αι. μ.Χ., ακόμα και την ύπαρξη της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Οι νέες συνθήκες επέβαλαν τη διατύπωση μιας πολιτικής ιδεολογίας, που θα μπορούσε να λειτουργήσει υποστηρικτικά στον καθορισμό μιας νέας στρατηγικής, η οποία δεν θα υπαγορευόταν από την ανάγκη διατήρησης των παλαιών ρωμαϊκών κτήσεων. Η εφαρμογή της στρατηγικής των συμμαχιών, των εξισορροπήσεων και του κατευνασμού επέτρεψε στο Βυζάντιο να διασφαλίσει τη σταθερότητα που απαιτούσε το ανταγωνιστικό περιβάλλον της περιόδου. Ο βυζαντινός αυτοκράτορας, ως κληρονόμος της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και υπέρμαχος της χριστιανισμένης, αναδείχθηκε ο απόλυτος ρυθμιστής του διεθνούς πολιτικού σκηνικού.

20. Καραγιαννόπουλος 1992, σσ. 33–34.

21. Βλ. επίσης Ζέπον, Ι. και Π.: *Jus Graecoromanum* (ανατύπωση από Κ. Ε. Zachariä von Lingenthal, με προσθήκες), τ. 1–8, Αθήνα 1931 (ανατύπωση Aalen 1962), τ. 2, 240.

22. Χρήστου 2010, σσ. 325–326.

23. Χρήστου 2010, σσ. 326–327. Βλ. επίσης Χριστοφιλοπούλου, Αικ.: *Το πολίτευμα και οι θεσμοί της βυζαντινής αυτοκρατορίας (324–1204). Κράτος, διοίκηση, οικονομία, κοινωνία*, Αθήνα 2004.

24. Χρήστου 2010, σσ. 328–329.

25. Χρήστου 2010, σσ. 330–332.

II. Οι χρυσές νομισματικές εκδόσεις από τον 4ο αι. έως τα μέσα του 8ου αι. μ.Χ.

Τα χρυσά νομίσματα της πρωτοβυζαντινής περιόδου αποτελούν προνομιακή πηγή για τη μελέτη της επίσημης αυτοκρατορικής πολιτικής ιδεολογίας. Η εικονογραφία, οι επιγραφές και οι τίτλοι, που φέρουν, αποδίδουν με ακρίβεια την ιδεολογία της βυζαντινής αυτοκρατορίας και συμβάλλουν στον καθορισμό της αντίληψης περί της αυτοκρατορικής εξουσίας.

A. Εισαγωγικές παρατηρήσεις για το βυζαντινό νομισματικό σύστημα

Το νομισματικό σύστημα της περιόδου των αυτοκρατόρων Διοκλητιανού (284–305 μ.Χ.) και Μεγάλου Κωνσταντίνου (306–337 μ.Χ.)²⁶ καθιέρωσε ένα χρυσό νόμισμα, τον σόλιδο, και άλλα νομίσματα από άργυρο, τα βάρη των οποίων, κατά τη διάρκεια του 4ου αι. μ.Χ., προσαρμόστηκαν επανειλημμένα στις αντίστοιχες δημοσιονομικές και οικονομικές συνθήκες. Ο Αναστάσιος Α' (491–518 μ.Χ.) υιοθέτησε το 491 μ.Χ. τον χρυσό σόλιδο, το σημίσιον (semissis), το τριμίσιον (tremissis) και ένα χάλκινο νόμισμα, γνωστό ως νούμμιον (nummus), με αξία 1/7200 του σόλιδου.²⁷ Στο πλαίσιο της προσπάθειας διασφάλισης ενός σταθερού νομισματικού συστήματος, εισήχθη το 498 μ.Χ. και ένα χάλκινο νόμισμα, γνωστό με το όνομα φόλλις (follis), αξίας 40 νουμμίων.²⁸ Η χρονική περίοδος από τον Αναστάσιο Α' έως τα μέσα του 8ου αι. μ.Χ. αποτελεί μία ισχυρή εποχή, από άποψη δημοσιονομικών και νομισματικής οικονομίας, και χαρακτηρίζεται από τη χρήση τριών χρυσών νομισμάτων (του σόλιδου, του σημισίου και του τριμισίου), πέντε χάλκινων (του φόλλεως, του μισού φόλλεως, του δεκαννουμίου, του πεντανουμμίου και του νουμμίου) και ενός αργυρού νομίσματος από το 615 μ.Χ. (του εξαγράμμου).²⁹ Οι ισοτιμίες των νομισμάτων καθορίζονταν με βάση τον χρυσό σόλιδο, που ζύγιζε 1/72 της ρωμαϊκής λίτρας. Το μιλιάρησιον είχε αξία ίση με το 1/12 του σόλιδου. Η σχέση του χάλκινου νομίσματος προς

26. Brandt 1998, σσ. 123–127.

27. Raeder 1987, σσ. 10–11.

28. O Grierson 2007, σσ. 13–14 επισημαίνει, ότι η εισαγωγή αυτού του νομίσματος μπορεί να θεωρηθεί η αφετηρία της ιστορίας της βυζαντινής νομισματοκοπίας.

29. DOC III, σ. 14 – Grierson 2007, σσ. 14–15. Κατά την περίοδο από τον 8ο αι. έως τα τέλη του 11ου αι. μ.Χ., που χαρακτηρίζεται από τη μείωση των ιδιωτικών οικονομικών συναλλαγών, συναντώνται εκδόσεις σόλιδων, μιλιαρείων και φόλλεων. Την περίοδο από το 1092 έως τα τέλη του 13ου αι., που καταγράφει βελτίωση των προσόδων της αυτοκρατορίας, εκδίδονται νομίσματα από νοθευμένα μέταλλα, που ήταν κυλόκυρτα και όχι επίπεδα. Αναφέρεται α. το υπέρπυρον, που αντικατέστησε το παλαιό χρυσό νόμισμα, β. ένα νόμισμα από ακόμη περισσότερο νοθευμένο χρυσό, που αντικατέστησε το τριμίσιον, γ. υποτιμημένα αργυρά νομίσματα, που κατέληξαν να είναι χάλκινα και δ. δύο μικρά επίπεδα χάλκινα νομίσματα. Την επόμενη περίοδο (1300 έως τα μέσα του 14ου αι.) συνέχισε η έκδοση χρυσών νομισμάτων, ενώ επισημαίνεται η εισαγωγή ενός αργυρού νομίσματος, του βασιλικού, καθώς και ενός μικρού χάλκινου νομίσματος, του ασσαρίου. Κατά την επόμενη περίοδο (μέσα του 14ου αι. έως το 1453), δεν συναντώνται χρυσά νομίσματα, αλλά αμιγώς αργυρές κοπές. Οι λόγοι της απουσίας χρυσών νομισμάτων ανάγονται στην εφαρμογή τακτικών υποτιμήσεων, εξαιτίας της οικονομικής δυσχέρειας του κράτους, καθώς και στις διαφορές ισοτιμιών χρυσού / αργύρου. Βλ. Grierson 2007, σσ. 15–17.

το χρυσό, δηλαδή του φόλλεως προς τον σόλιδο, γνώρισε μεγάλες διακυμάνσεις. Για παράδειγμα, επί αυτοκράτορος Ιουστινιανού Α' (527–565 μ.Χ.), η ισοτιμία ήταν 180/1 ή 210/1 και στη μέση βυζαντινή περίοδο ήταν 288/1.³⁰ Επισημαίνεται, όμως, ότι, λόγω της αστάθειας και των αλλαγών σε κάθε χρονική περίοδο, δεν καθίσταται δυνατός ο ακριβής υπολογισμός των ισοτιμιών.³¹

Β. Ο τρόπος απόδοσης της βυζαντινής αυτοκρατορικής πολιτικής ιδεολογίας μέσω των χρυσών νομισματικών εκδόσεων

Η εικονογραφία των νομισμάτων διασφάλιζε την προβολή της αυτοκρατορικής οικογένειας. Για τις νομισματικές εκδόσεις ίσχυε το ίδιο, όπως για τα επίσημα αυτοκρατορικά πορτρέτα, που αντιπροσώπευαν τον αυτοκράτορα.³² Για αυτόν τον λόγο η πλαστογράφηση νομισμάτων τιμωρούνταν με τις αυστηρότερες ποινές.³³ Οι εμπροσθότυποι και οι οπισθότυποι των νομισμάτων φιλοξενούσαν συγκεκριμένα θέματα της αυτοκρατορικής εικονογραφίας, που, από την περίοδο του Αυγούστου (31 π.Χ.–14 μ.Χ.), αποτέλεσαν μέρος ενός επικοινωνιακού προγράμματος με αποδέκτες ηγετικές ομάδες της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, οι οποίες, κατά τη διάρκεια των πρώτων τριών αιώνων της αυτοκρατορικής περιόδου, περιλάμβαναν τους στρατιώτες, τους συγκλητικούς και τον αστικό ρωμαϊκό πληθυσμό. Κάθε ομάδα είχε συγκεκριμένες απόψεις για τις ιδιότητες του ιδανικού αυτοκράτορα και, λόγω της έλλειψης ταύτισης μεταξύ τους, δίδονταν στον αυτοκράτορα η δυνατότητα ελιγμών στο πλαίσιο τοποθέτησής του σε αυτό το επικοινωνιακό σύστημα. Αυτό εξηγεί και την ποικιλία των εικονογραφικών θεμάτων στα νομίσματα της πρώιμης και της μέσης αυτοκρατορικής περιόδου. Αντίθετα, η νομισματοκοπία της πρωτοβυζαντινής περιόδου χαρακτηρίζεται από έλλειψη ποικιλίας, που καθιστά σαφείς τις αλλαγές στο σύστημα επικοινωνίας ή στον ρόλο των νομισμάτων στο πλαίσιο αυτού του συστήματος.³⁴

Η σειρά παράθεσης των αντιπροσωπευτικών χρυσών νομισματικών εκδόσεων βασίζεται σε χρονολογικά κριτήρια. Στο πλαίσιο κάθε χρονικής περιόδου έχουν επιλεγθεί νομισματικές πηγές με, κατά το δυνατόν, διαφορετικά εικονογραφικά θέματα, που αποδίδουν τις εκάστοτε αυτοκρατορικές επιδιώξεις και συμβάλλουν στη μελέτη και ερμηνεία των τρόπων απόδοσης της αυτοκρατορικής πολιτικής ιδεολογίας.

30. Grierson 2007, σ. 17. Ήδη από το 538 μ.Χ. διευθετήθηκε, από τον Ιουστινιανό Α', μείωση της τιμής του σόλιδου, ενώ επισημαίνονται ταυτόχρονα σημαντικές εκδόσεις φόλλεων. Σε αυτή την περίοδο εκδόθηκαν μεγάλα χάλκινα νομίσματα με βάρος 24,95 γρ. Αλλά μέχρι το τέλος της βασιλείας του Ιουστινιανού Α', σε συνδυασμό με την περαιτέρω πτώση της τιμής του χρυσού, ο φόλλις μειώθηκε στο βάρος των 18,29 γρ. Τα νομίσματα της περιόδου του Ιουστινιανού Α' ήταν τα εξής: σόλιδος, τριμήσιον (tremissis), φόλλις, μισός φόλλις, τετραννούμιον και οκτανούμιον. Βλ. Raeder 1987, σ. 12.

31. Για το θέμα των νομισματοκοπειών, βλ. Grierson 2007, σσ. 18–21.

32. Βλ. επίσης Kolb, Fr.: *Herrscherideologie in der Spätantike*. Studienbücher Geschichte und Kultur der Alten Welt, Berlin 2001.

33. Codex Theodosianus IX, 21, 9–22, 1–23, 1. Βλ. επίσης Mittag, Sode 2007, σ. 233.

34. Mittag, Sode 2007, σ. 234.

1. Ο αυτοκρατορικός οίκος

Εικ. 1. Κώνσταντας, Σόλιδος, Σίσκια. 337–340 μ.Χ. Vs.: FL IVL CONS - TANS P F AVG. Προτομή του αυτοκράτορα με διάδημα, προς τα δεξιά. Rs.: FELICI - TAS - PE - RPETVA. Ο Κωνσταντίνος Β', ένθρονος, κατ' ενώπιον, με φωτοστέφανο, με το δεξί χέρι υψωμένο και τα πόδια τοποθετημένα σε υποπόδιο με την επιγραφή VOT V. Ο Κωνσταντίνος Β' και ο Κώνσταντας, καθισμένοι εκατέρωθεν, στραμμένοι προς τον Κωνσταντίνο Β' στο κέντρο, κρατώντας με το δεξί χέρι μάππα. Στο έξεργο SIS. Αστέρι στα δεξιά. RIC VIII, σ. 350, αρ. 18 a

Οι παραστάσεις των οπισθότυπων εξέφραζαν με ακρίβεια την αυτοκρατορική πολιτική ιδεολογία, πλαισιώνοντας την εικονογραφία με προσωποποιήσεις αρετών, επαρχιών ή πόλεων, αλληγορίες, στρατιωτικούς θριάμβους και θέματα, που αναφέρονταν σε αυτοκρατορικές επετείες. Σε αυτό το πλαίσιο παρατίθεται ένας σόλιδος από τη Σίσκια, που εκδόθηκε επί τη ευκαιρία των εορτασμών της πενταετηρίδας (Quinquennalia) του Κωνσταντίνου στις 25.12.337 μ.Χ. (Εικ. 1). Στον εμπροσθότυπο, με την επιγραφή FL IVL CONS - TANS P F AVG, αποδίδεται η προτομή του Κωνσταντίνου με διάδημα, προς τα δεξιά και στο κέντρο του οπισθότυπου, με την επιγραφή FELICI - TAS - PE - RPETVA, ο Κωνσταντίνος Β' ένθρονος. Φέρει φωτοστέφανο,³⁵ το δεξί χέρι του είναι υψωμένο και τα πόδια είναι τοποθετημένα σε υποπόδιο, με την επιγραφή VOT V. Αριστερά και δεξιά οι δύο αδελφοί του, Κωνσταντίνος Β' και Κώνσταντας, χωρίς φωτοστέφανο, αλλά με το ένδυμα του αξιώματός τους, την trabea triumphalis και κρατώντας ο καθένας με το δεξί χέρι από μια μάππα. Το φωτοστέφανο επιδιώκει την εξιδανίκευση του ηγεμόνα, την αναγωγή του στην αιωνιότητα και την απόδοση της ιδιαίτερης σχέσης του με τον Θεό. Σε αυτό το πλαίσιο ερμηνείας, υιοθετήθηκε από τη βυζαντινή εικονογραφία, με σκοπό να τονίσει και την ιδιαίτερη σχέση των αγίων με τον Θεό.

Ο οπισθότυπος, που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, δείχνει τους τρεις υιούς του Μεγάλου Κωνσταντίνου, ένθρονους και ενωμένους.³⁶ Ο Κωνσταντίνος Β' αποδίδεται στο κέντρο με φωτοστέφανο και οι αδελφοί του εκατέρωθεν στρέφονται με σεβασμό προς το μέρος του. Η υπερυψωμένη θέση του, σε σχέση με τα αδέρφια του εκατέρωθεν, είναι μόνο ένα παράδειγμα της προσπάθειάς του να τονίσει τον ρόλο του ως "primus inter pares" (πρώτος μεταξύ ίσων). Ο Kent επισημαίνει, ότι μια τόσο εμφα-

35. Για το φωτοστέφανο, βλ. Bruun, P. M.: *The Roman Imperial Coinage. Vol. VII: Constantin and Licinius (313–337)*, Sutherland, C. H. V., Carson, R. A. G. (Hg.), London 1966, σσ. 42–43.

36. Για τους διαδόχους του Μεγάλου Κωνσταντίνου, βλ. Brandt 1998, σσ. 147–150. Για τις νομισματικές εκδόσεις του Κωνσταντίνου Β', βλ. Sear 2014, σσ. 77–126. Για τις νομισματικές εκδόσεις του Κωνσταντίνου Β', βλ. Sear 2014, σσ. 126–197. Για τις νομισματικές εκδόσεις του Κωνσταντίνου, βλ. Sear 2014, σσ. 126–233.

τική αναγνώριση της πρωτοκαθεδρίας του Κωνσταντίνου Β' σε αυτή την ύστερη ημερομηνία θα ήταν μη αναμενόμενη, ενώ η εικονογραφική παράσταση θα μπορούσε καλύτερα να συνδεθεί με την παρουσία του Κωνσταντίνου Β' στο Ιλλυρικό το καλοκαίρι του 338 μ.Χ..³⁷

Επομένως, οι διαφορετικές αποδόσεις των υιών του Μεγάλου Κωνσταντίνου στον οπισθότυπο είχαν σκοπό να τονίσουν τις διαφορές στην ιεραρχία μεταξύ των τριών αδελφών. Ο Κωνσταντίνος Β', ως ο μεγαλύτερος υιός του Μεγάλου Κωνσταντίνου, ασκούσε την κηδεμονία του Κώνσταντος, που ήταν ανήλικος. Τα νομίσματα καθιστούσαν σαφή την ιεραρχική ανωτερότητα, μέσω μιας σειράς προσεγγμένων λεπτομερειών, το νόημα των οποίων παρέμεινε σταθερό καθ' όλη τη διάρκεια της εκδοτικής περιόδου. Η έκφραση της ιεραρχίας στη νομισματική μελετάται σε άμεση συνάρτηση με τον ηγεμόνα, ο οποίος, μέσω του ελέγχου, που ασκούσε στα νομισματοκοπεία, διασφάλιζε σημαντική επιρροή επί της νομισματικής εικονογραφίας, με τη συμπερίληψη ή την παράλειψη μελών της αυτοκρατορικής οικογένειας για προσωπικούς ή πολιτικούς λόγους.

2. Η *adventus* του αυτοκράτορα

Εικ. 2. Κωνσταντίνος Β'. Χρυσό μετάλλιο. Αντιόχεια. 347–355 μ.Χ. Vs.: D N CONSTANTIVS - MAX AVGVSTVS. Προτομή του Κωνσταντίνου Β' με διάδημα, προς τα δεξιά. Το δεξί χέρι είναι υψωμένο και με το αριστερό χέρι κρατάει σφαίρα, πάνω στην οποία μια Victoria τον στεφανώνει. Rs.: D N CONSTANTIVS VICTOR SEMPER AVG. Ο Κωνσταντίνος Β' με φωτοστέφανο, σε άρμα με έξι άλογα, κατ' ενώπιον, υψώνει το δεξί χέρι. Αριστερά και δεξιά μια Victoria, που τον στεφανώνει. Στο έξεργο A - N. RIC VIII, σ. 517, αρ. 68. Staatliche Museen zu Berlin, Münzkabinett, Ident. Nr. 18200511

Ενώ οι αυτοκράτορες της πρώιμης και της μέσης αυτοκρατορικής περιόδου ήταν αναγνωρίσιμοι ως δρώντες, οι αυτοκράτορες από το 320 μ.Χ. περιορίζονταν σε παραστάσεις νίκης ή σε χειρονομίες που απέδιδαν τιμή. Στην ενίσχυση και προβολή της εξέχουσας θέσης και επιρροής τους συνέβαλαν η διασφάλιση μιας μεγαλοπρεπούς εμφάνισης με λαμπρή ένδυση, ήδη από την περίοδο του Διοκλητιανού, η αυτοσυγκράτηση, που επιδείκνυαν, κατά τις δημόσιες εμφανίσεις τους, όπως δείχνει η επίσκεψη του Κωνσταντίνου Β' στη Ρώμη³⁸ και η επιτηδευμένη στάση σοβαρότητας, που ικανοποιούσε την πρόθεση αποστασιοποίησης από τον επίγειο κόσμο.³⁹

Το χρυσό μετάλλιο του Κωνσταντίνου Β' από την Αντιόχεια, που εκδόθηκε το 347–355 μ.Χ., φέρει στον εμπροσθότυπο, με την επιγραφή D N CONSTANTIVS - MAX AVGVSTVS, την προτο-

37. Για την επιγραφή VOT V, βλ. RIC VIII, σσ. 340–341. Επισημαίνεται ένα νόμισμα με παρόμοια εικονογραφία (RIC VIII, σ. 403, αρ. 18) και νομισματικές εκδόσεις με την απόδοση των τριών αυτοκρατόρων, χωρίς vota (RIC VIII, σ. 403, αρ. 20–21).

38. Ammianus Marcellinus 16, 10, 6–17.

39. Mittag, Sode 2007, σσ. 238–239.

μή του Κωνσταντίου Β' με διάδημα, προς τα δεξιά. Το δεξί χέρι του είναι υψωμένο σε χαιρετισμό και με το αριστερό χέρι κρατάει σφαίρα, πάνω στην οποία μια Victoria⁴⁰ τον στεφανώνει.⁴¹ Ο οπισθότυπος, με την επιγραφή D N CONSTANTIVS VICTOR SEMPER AVG, αποδίδει τον αυτοκράτορα με διάδημα και φωτοστέφανο σε θριαμβευτικό άρμα με έξι άλογα, κατ' ενώπιον, ενώ αριστερά και δεξιά από μια Victoria, που τον στεφανώνει. Το δεξί χέρι είναι υψωμένο και με το αριστερό χέρι κρατάει μια σφαίρα. Στο κέντρο του έξεργου διακρίνεται ένα δοχείο με νομίσματα, που υποδηλώνει τη largitio, την απονομή αυτών των δώρων από τον αυτοκράτορα (Εικ. 2).

Η adventus, η εορταστική είσοδος του αυτοκράτορα σε μια πόλη, απέδιδε από τον 3ο αι. μ.Χ. τον θρίαμβο, ακόμη και χωρίς να προηγείται συγκεκριμένη νίκη, όπως αναφέρει και η επιγραφή του οπισθότυπου του εν λόγω χρυσού μεταλλίου. Με την ευκαιρία μιας adventus, αλλά και άλλων σημαντικών γεγονότων, ο αυτοκράτορας μπορούσε να ενεργεί ως ευεργέτης του πληθυσμού, επιδεικνύοντας τη largitio, τη γενναιοδωρία του. Ακόμη και σε ένα πλαίσιο, στο οποίο υποδηλώνεται η προσωπική επαφή του αυτοκράτορα με τους υπηκόους του, αποφεύγεται οποιαδήποτε εικονογραφική αναφορά, που θα μπορούσε να ανάγει σε επικοινωνία, καθώς ο αυτοκράτορας επιδεικνύει ιδιαίτερη αυτοσυγκράτηση. Η υπεροχή του αυτοκράτορα εκφράζεται, επίσης, και μέσω του φωτοστέφανου, που φοράει.⁴²

3. Η ενότητα των ηγεμόνων

Εικ. 3. Βαλεντινιανός Α'. Σόλιδος. Τρεβήροι. 367–375 μ.Χ. Vs.: D N VALENTINI - ANVS P F AVG. Προτομή του αυτοκράτορα με διάδημα, προς τα δεξιά. Rs.: VICTOR - IA AVGG. Δύο αυτοκράτορες, καθισμένοι ο ένας δίπλα στον άλλο, κατ' ενώπιον, κρατώντας μαζί μια σφαίρα. Μεταξύ τους σε ανώτερο επίπεδο μια Victoria, κατ' ενώπιον, με μετωπική όψη με ανοιχτά φτερά και κάτω ένα κλαδί φοινίκια. Στο έξεργο TROBC. RIC IX, σ. 16, αρ. 17 b. Staatliche Museen zu Berlin Ident. Nr. 18202333

Στον εμπροσθότυπο ενός σόλιδου από τους Τρεβήρους, που εκδόθηκε το 367–375 μ.Χ., με την επιγραφή D N VALENTINI - ANVS P F AVG, ο Βαλεντινιανός Α' αποδίδεται με διάδημα, προς τα δεξιά και στον οπισθότυπο, με την επιγραφή VICTOR - IA AVGG, κάθεται με τον αδελφό του, κρατώντας μαζί του μια σφαίρα. Μεταξύ τους σε ανώτερο επίπεδο συναντάται η Victoria, κατ' ενώπιον και με ανοιχτά φτερά (Εικ. 3). Η συμπερίληψή της

40. Για τη Victoria, βλ. Μπεχράκη, Ε. (Επιμ.): *Νίκη – Victoria. Νομίσματα και μετάλλια*. Υπουργείο Πολιτισμού. Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς. Νομισματικό Μουσείο, Αθήνα 2004.

41. Ο εμπροσθότυπος του χρυσού μεταλλίου είναι όμοιος με τον εμπροσθότυπο ενός χρυσού μεταλλίου, που εκδόθηκε στην Αντόχεια το 347–355 μ.Χ. (RIC VIII, σ. 517, αρ. 67) και αποδίδει στον οπισθότυπο τον Κωνσταντίο Β' μαζί με τον αδελφό του Κώνσταντα στην ίδια στάση.

42. Ένα nimbus συναντάται για πρώτη φορά σε έναν σηστέριο του Αντωνίνου Πίου από τη Ρώμη, που εκδόθηκε το 145–161 μ.Χ. (Mattingly, H., Sydenham, E. A.:

στην εν λόγω θεματική επιβεβαιώνει, ότι συνέχισε να αποτελεί μέρος του εικονογραφικού προγράμματος και μετά τον εκχριστιανισμό των νομισμάτων,⁴³ όπως καθίσταται σαφές και από την εικονογραφία του οπισθότυπου σόλιδων από την Κωνσταντινούπολη (Εικ. 4). Η επιγραφή του οπισθότυπου VICTORI - A AVGG, δηλαδή η νίκη των δύο αυτοκρατόρων, συνοψίζει, σαφώς, την αυτοκρατορική ιδέα των νομισμάτων αυτών: η ενότητα των δύο ηγεμόνων οδηγεί στη νίκη. Το εικονογραφικό θέμα δίνει έμφαση στην εξουσία των δύο ηγεμόνων κατά τη διάρκεια μιας περιόδου με έντονη πολεμική δραστηριότητα, ιδιαίτερα στα σύνορα του δυτικού τμήματος της αυτοκρατορίας.

4. Η προβολή των γυναικείων μελών του αυτοκρατορικού οίκου

Εικ. 4. Αιλία Φλασίλλα (Aelia Flaccilla). Σόλιδος. Κωνσταντινούπολη. 383–388 μ.Χ. Vs.: AEL FLAC - CILLA AVG. Προτομή της Αιλία Φλασίλλα (Aelia Flaccilla) με μαργαριταρένιο διάδημα, μανδύα και περιδέραιο, προς τα δεξιά. Rs.: SALVS REI - PVBLICAE. Φτερωτή Victoria, ένθρονη προς τα δεξιά, κρατάει με το αριστερό χέρι ασπίδα σε μικρό κίονα και με το δεξί χέρι γράφει χι - ρο. Στο έξεργο CONOB. RIC IX, σ. 231, αρ. 72. NAC 19.05.23, αρ. 864

Η πρωτοβυζαντινή περίοδος επισημαίνει τον εκχριστιανισμό της νομισματικής εικονογραφίας. Ένας σόλιδος από το νομισματοκοπείο της Κωνσταντινούπολης, που χρονολογείται το 383–388 μ.Χ., αποδίδει στον εμπροσθότυπο, με την επιγραφή AEL FLAC - CILLA AVG, το πορτρέτο της αυτοκράτειρας Αιλία Φλασίλλα (Aelia Flaccilla), της συζύγου του Θεοδοσίου Α' και στον οπισθότυπο, με την επιγραφή SALVS REI - PVBLICAE ή SALVS REI - PVBLICAES, τη Victoria να κάθεται προς τα δεξιά και να γράφει το Χριστόγραμμα σε μία ασπίδα, στηριζόμενη σε μικρό κίονα ή στα πόδια της (Εικ. 4).⁴⁴ Τα γράμματα χι και ρο υποδηλώνουν την υιοθέτηση των δύο πρώτων γραμμάτων του ονόματος του Χριστού, χι (X) και ρο (P) στα ελληνικά.

The Roman Imperial Coinage. Vol III: Antoninus Pius to Commodus, London 1930, σ. 124, αρ. 765). Ο εμπροσθότυπος φέρει την επιγραφή ANTONINVS AVG PIVS P P TR P και ο οπισθότυπος, με την επιγραφή COS IIII S C, αποδίδει τον αυτοκράτορα με φωτοστέφανο, κλαδί και λόγχη. Στη συνέχεια το φωτοστέφανο συνοδεύει το πορτρέτο του αυτοκράτορα από την περίοδο του Μεγάλου Κωνσταντίνου. Βλ. Mittag, Sode 2007, σσ. 240–241.

43. Βλ. επίσης Morisson, C.: “La christianisation de l’iconographie monétaire de Constantin Ier à Justinien II”, in: Morisson C. et al. (έκδ.): *Byzance et sa monnaie (IVe–XVe siècle). Précis de numismatique byzantine, suivi du catalogue de la collection Lampart*. Réalités byzantines 15, Paris 2015, 32–41. Για τις νομισματικές εκδόσεις του Βαλεντινιανού Α', βλ. Sear 2014, σσ. 290–318.

44. RIC IX, σ. 231, αρ. 72. Βλ. επίσης Κωνσταντινούπολη, 378–383 μ.Χ., Σόλιδος, Vs.: AEL FLAC - CILLA AVG, Rs.: SALVS REI - PVBLICAE, RIC IX, σ. 225, αρ. 48 – Κωνσταντινούπολη, 378–383 μ.Χ., Σόλιδος, Vs.: AEL FLAC - CILLA AVG, Rs.: SALVS REI - PVBLICAES, RIC IX, σ. 225, αρ. 49 – Κωνσταντινούπολη, 378–383 μ.Χ., Aes II, Vs.: AEL FLAC - CILLA AVG, Rs.: SALVS REI - PVBLICAE, RIC IX, σ. 226, αρ. 55 και Aes IV, RIC IX, σ. 229, αρ. 61 – Κωνσταντινούπολη, 383–388 μ.Χ., Aes II, Vs.: AEL FLAC - CILLA AVG, Rs.: SALVS REI - PVBLICAE, RIC IX, σ. 233,

Το αυτοκρατορικό γυναικείο πορτρέτο της Aelia Flaccilla στις νομισματικές εκδόσεις επεσήμανε την πρόθεση συμμετοχής της αυτοκράτειρας σε μια εκστρατεία ευθυγράμμισης του Θεοδοσίου Α' και της οικογένειάς του με τον παλαιό και σεβασμιο κωνσταντίνειο αυτοκρατορικό οίκο, καθώς και την προσπάθειά της να εγγυηθεί την ασφάλεια, υποστηριζόμενη από το χι-ρο, ως διάδοχος της αγίας Ελένης και συνεχιστής του τίτλου της Augusta.⁴⁵ Τον 4ο και 5ο αι. μ.Χ. η εν λόγω σύνδεση με τη δυναστεία του Μεγάλου Κωνσταντίνου μπορούσε να επιτευχθεί μέσω της εικονογραφικής απόδοσης των γυναικών του αυτοκρατορικού οίκου ή μέσω της εκ μέρους τους ανάληψης έργου οικοδόμησης χριστιανικών ναών. Με την ανάληψη αυτών των ρόλων από τις αυτοκράτειρες, αποδίδονταν άμεσα η δέουσα τιμή προς την αγία Ελένη, η οποία ενισχύθηκε, μετά από την εύρεση του Τιμίου Σταυρού.⁴⁶

Ο συνδυασμός της Victoria και του Χριστογράμματος επιδιώκει να προβάλει τις προθέσεις των αυτοκρατειρών της θεοδοσειανής δυναστείας να τονίσουν τη νομιμότητά τους και να ασκήσουν πολιτική μέσω της χριστιανικής πίστης. Επομένως, η εικονογραφία αποτελεί σημαντική πηγή πληροφοριών και ένα ισχυρό μέσο κατανόησης της αυτοκρατορικής εξουσίας, καθώς και της επίσημα προωθούμενης θέσης των γυναικείων μελών του αυτοκρατορικού οίκου στο πλαίσιο της ρωμαϊκής παράδοσης και της επίκαιρης πολιτικής.⁴⁷ Η συμπερίληψή τους στο εικονογραφικό πρόγραμμα των νομισματικών πηγών της πρωτοβυζαντινής περιόδου είχε ως στόχο την απόδοση τιμής εκ μέρους του αυτοκράτορα, αλλά και την υποστήριξη και προώθηση της δυναστείας του εκ μέρους των τιμώμενων, που είχαν σημαντική επιρροή στη διοίκηση του κράτους.⁴⁸

αρ. 81 – Σίσκια, 383–387 μ.Χ., Aes II, Vs.: AEL FLAC - CILLA AVG, Rs.: SALVS REI - PVBLICAE, RIC IX, σ. 153, αρ. 34 – Θεσσαλονίκη, 383–388 μ.Χ., Aes II, Vs.: AEL FLAC - CILLA AVG, Rs.: SALVS REI - PVBLICAE, RIC IX, σ. 184, αρ. 46 – Ηράκλεια, 378–383 μ.Χ., Aes II, Vs.: AEL FLAC - CILLA AVG, Rs.: SALVS REI - PVBLICAE, RIC IX, σ. 195, αρ. 13 και Aes IV, RIC IX, σ. 196, αρ. 17 – Νικομήδεια, 378–383 μ.Χ., Aes II, Vs.: AEL FLAC - CILLA AVG, Rs.: SALVS REI - PVBLICAE, RIC IX, σ. 257, αρ. 28 και Aes IV, RIC IX, σ. 259, αρ. 36 – Νικομήδεια, 383–388 μ.Χ., Aes II, Vs.: AEL FLAC - CILLA AVG, Rs.: SALVS REI - PVBLICAE, RIC IX, σ. 261, αρ. 42 – Αντιόχεια, 378–383 μ.Χ., Aes II, Vs.: AEL FLAC - CILLA AVG, Rs.: SALVS REI - PVBLICAE, RIC IX, σ. 284, αρ. 43 και Aes IV, RIC IX, σ. 289, αρ. 54 – Αντιόχεια, 383–388 μ.Χ., Aes II, Vs.: AEL FLAC - CILLA AVG, Rs.: SALVS REI - PVBLICAE, RIC IX, σ. 291, αρ. 61.

45. Από την περίοδο του Τραϊανού, ο εν λόγω τίτλος καθόριζε τον εξέχοντα ρόλο ορισμένων γυναικών της αυτοκρατορικής οικογένειας, οι οποίες έχαιραν μεγάλης εκτίμησης. Βλ. Kolb 2010, σσ. 15–16. Αν και η απόδοση του τιμητικού τίτλου συνδεόταν, κυρίως, με την απόκτηση τέκνων, που αποτελούσαν τους διαδόχους των αυτοκρατόρων, ο Kolb 2010, σ. 17 επισημαίνει, ότι δεν δύναται να αποδειχθεί, ότι η μητρότητα αποτέλεσε το σημαντικότερο κριτήριο για την απόκτηση του εν λόγω τιμητικού τίτλου, όπως επιδιώκεται στο πλαίσιο σχετικών μελετών για την ύστερη αρχαιότητα. Αναφέρεται, ως παράδειγμα, η αδελφή του αυτοκράτορα Θεοδοσίου Β', η Αιλία Πουλχερία (Aelia Pulcheria), που είχε αφιερώσει τον βίο της στον Χριστό και, αν και δεν απέκτησε παιδιά, έλαβε τον τιμητικό τίτλο Augusta.

46. Για την απόδοση της Αιλία Φλασίλλα (Aelia Flaccilla) στις νομισματικές πηγές, βλ. Brubaker, Tobler 2000, σσ. 578–579 – Sear 2014, σσ. 416–419.

47. Brubaker, Tobler 2000, σσ. 573–574.

48. Για τον ρόλο των συζύγων των Ρωμαίων αυτοκρατόρων, βλ. Kunst, Chr.,

5. Η απόλυτη εξουσία του ηγεμόνα

Εικ. 5. Θεοδόσιος Α΄. Σόλιδος. Σίρμιο. 393–395 μ.Χ. Vs.: D N THEODO - SIVS P F AVG. Προτομή του αυτοκράτορα με διάδημα, προς τα δεξιά. Rs.: VICTORI - A AVGGG S. Ο αυτοκράτορας με στρατιωτική ενδυμασία, ιστάμενος, προς τα δεξιά. Με το δεξί χέρι κρατάει λάβαρο και με το αριστερό μια Victoria, που τον στεφανώνει. Με το αριστερό πόδι πατάει πάνω σε έναν αιχμάλωτο. Αριστερά και δεξιά τα γράμματα S και M. Στο έξεργο COMOB. RIC IX, σ. 161, αρ. 15 α

Οπισθότυποι νομισματικών εκδόσεων από την περίοδο των υιών του Μεγάλου Κωνσταντίνου (337–361 μ.Χ.) παριστάνουν τον αυτοκράτορα να κρατάει με το δεξί χέρι λάβαρο με το Χριστόγραμμα, όπως το είδε ο Μεγάλος Κωνσταντίνος στη Μουλβία γέφυρα (pons Milvius) το 312 μ.Χ.⁴⁹ Το Χριστόγραμμα αποτέλεσε μέρος του vexillum του Μεγάλου Κωνσταντίνου και διασφάλισε τη νίκη του επί του Μαξεντίου το 312 μ.Χ. στη Μουλβία γέφυρα, μετά το όραμα του σταυρού με την επιγραφή “ἐν τούτῳ νίκα”,⁵⁰ η οποία του έδωσε τον απόλυτο έλεγχο της δυτικής ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Το Χριστόγραμμα αποτέλεσε και το πολιτικό επιχείρημα, που χρειαζόταν ο αυτοκράτορας, για να οριστικοποιήσει τις σχέσεις του με τους Χριστιανούς.⁵¹

Rierner, U. (Hrsg.): *Grenzen der Macht. Zur Rolle der römischen Kaiserfrauen*. Potsdamer Altertumswissenschaftliche Beiträge 3, Stuttgart 2000. Σχετικά με τον πολιτικό ρόλο των γυναικών στον ρωμαϊκό κόσμο, βλ. Bauman, R. A.: *Women and politics in ancient Rome*, London 2002. Σχετικά με τον ρόλο των γυναικών στο πλαίσιο της νομιμοποίησης της δυναστικής εξουσίας επισημαίνονται σημαντικές μελέτες με βιογραφικό και ιστορικό περιεχόμενο. Βλ. Corbier, M.: “Male power and legitimacy through women. The domus Augusta under the Julio - Claudians”, in: Hawley, R., Lewick, B. (Hrsg.): *Women in antiquity. New assessments*, London 2002, 198–213. Για την παρουσίαση του εν λόγω θέματος στις γραπτές πηγές, βλ. De la Vega, M. J. H.: “Princesas imperiales virtuosas e infames en la tradición de la corte romana”, in: Desideri, P., Roda, S., Biraschi, A. M. (Hrsg.): *Costruzione e uso del passato storico nella cultura antica. Atti del convegno internazionale di studi*. Firenze 18–20 settembre 2003, Alessandria 2007, 387–410. Για την παρουσίαση του θέματος στις νομισματικές πηγές, βλ. Stoll, R.: *Frauen auf römischen Münzen. Biographisches und Kulturgeschichtliches im Spiegel der antiken Numismatik*, Trier 1996. Σχετικά με τον βίο και το έργο των γυναικών στη ρωμαϊκή αυτοκρατορική αυλή, βλ. Burns, J.: *Great women of imperial Rome. Mothers and wives of the Caesars*, London, New York 2006. Για την ύστερη αρχαιότητα, βλ. Wieber – Scariot, A.: “Vorhang zur Macht – Herrschaftsteilhabende der weiblichen Mitglieder des spätantiken Kaiserhauses”, in: Kunst, Chr., Rierner, U. (Hrsg.): *Grenzen der Macht. Zur Rolle der römischen Kaiserfrauen*, Stuttgart 2000, σσ. 97–112 – Payer, A.: “Kaiserinnen machten Kirchengeschichte. Helena, Pulcheria, Eudokia, Theodora I., Eirene, Theodora II., Theophanu”. Glaßner, G. (Hrsg.), *Frühes Christentum. Forschungen und Perspektiven*. Band 7, Thaur 2002.

49. Brandt 1998, σσ. 105–109.

50. Βλ. Ευσέβιος Καισαρείας, *Εἰς τὸν βίον Κωνσταντίνου τοῦ Βασιλέως*, PG 20, 944 B–C.

51. Σχετικά με τον Χριστιανισμό, βλ. Barnes, T. D.: “Constantine and Christianity. Ancient evidence and modern interpretations”, in: *Zeitschrift für antikes Christentum* 2 (1998), σσ. 274–294 – Glaser, Fr., Franzen, W.: “Von Konstantin bis Justinian. Spätantike und frühes Christentum zwischen Adria und Donau”, in: *Handbuch zur Geschichte der Kunst in Ostmitteleuropa* 1, Berlin 2017, σσ. 116–127. Σχετικά με νομισματικές εκδόσεις, που φέρουν Χριστόγραμμα βλ. για παράδειγμα RIC VII, σ. 433, αρ. 61 – RIC VII, σ. 364, αρ. 36.

Ένας σόλιδος του Θεοδοσίου Α΄ από το Σίρμιο, που εκδόθηκε το 393–395 μ.Χ.,⁵² αποδίδει στον εμπροσθότυπο, με την επιγραφή D N THEODO - SIVS P F AVG, τον Θεοδόσιο Α΄ με διάδημα, προς τα δεξιά. Στον οπισθότυπο, με την επιγραφή VICTOR - IA AVGGG, ο αυτοκράτορας αποδίδεται ιστάμενος με στρατιωτική ενδυμασία, προς τα δεξιά. Με το δεξί χέρι κρατάει λάβαρο με το Χριστόγραμμα και με το αριστερό χέρι μια Victoria πάνω σε σφαίρα, που τον στεφανώνει. Έχει τοποθετήσει το αριστερό πόδι σε έναν γονατιστό αιχμάλωτο (Εικ. 5).⁵³ Η επιγραφή του οπισθοτύπου VICTOR - IA AVGGG διαμνηνύει τη νίκη των αυτοκρατόρων.⁵⁴ Μετά τη νίκη του επί του Μαξίμου και το τέλος του Βαλεντινιανού Β΄, ο Θεοδόσιος Α΄ κατέστη απόλυτος ηγεμόνας και, υιοθετώντας την απόδοση της σφαίρας στην εικονογραφία του οπισθότυπου, δηλώνει την απόλυτη εξουσία, που μοιράζεται με τους δύο υιούς του.

6. Η εξουσία δίδεται από τον Θεό

Εικ. 6α. Αιλία Ευδοξία (Aelia Eudoxia). Σόλιδος. Κωνσταντινούπολη. 397–402 μ.Χ. Vs.: AEL EVDO - XIA AVG. Προτομή της αυτοκράτειρας με μαργαριταρένιο διάδημα, προς τα δεξιά, πάνω manus dei με στεφάνι. Rs.: SALVS REI - PVBLICAE. Victoria καθισμένη προς τα δεξιά, γράφει σε ασπίδα διακοσμημένη με Χριστόγραμμα, που τοποθετείται πάνω στο γόνατο και στηρίζεται σε κίονα. Στο έξεργο CONOB. RIC X, σ. 241, αρ. 15

Εικ. 6β. Αιλία Πουλχερία (Aelia Pulcheria). Σόλιδος. Κωνσταντινούπολη. 408–420 μ.Χ. Vs.: AEL PVLCH - ERIA AVG. Προτομή της Aelia Pulcheria με διάδημα, προς τα δεξιά, πάνω manus dei με στεφάνι. Rs.: SALVS REI - PVBLICAE. Victoria καθισμένη προς τα δεξιά, γράφει σε ασπίδα διακοσμημένη με Χριστόγραμμα, που τοποθετείται πάνω στο γόνατο. Αστέρι στο αριστερό πεδίο. Στο έξεργο CONOB. RIC X, σ. 254, αρ. 205. Staatliche Museen zu Berlin. Ident. Nr. 18213173

Η κυριαρχία των αυτοκρατόρων και οι δραστηριότητές τους συνδέονταν όλο και περισσότερο με τον χριστιανικό Θεό. Η αυ-

52. RIC IX, σ. 161, αρ. 14a – Mittag, Sode 2007, σ. 237.

53. Ο αυτοκράτορας αποδίδονταν, επίσης, σε νομίσματα από τους Τρεβήρους με το λάβαρο και χωρίς τον γονατιστό αιχμάλωτο, με τις επιγραφές οπισθότυπου TRIVMFATOR GENTI - VM BARBARARVM το 342–347 μ.Χ. για τον Κωνσταντίο Β΄ και Κώνσταντα (RIC VIII, σ. 149, αρ. 144–150), VIRTVS - DD NN AVGG το 347–348 μ.Χ. για τον Κωνσταντίο Β΄ και Κώνσταντα (RIC VIII, σ. 150, αρ. 171–174) και PAX AV - GVSTORVM το 342–347 μ.Χ. για τον Κωνσταντίο Β΄ (RIC VIII, σ. 150, αρ. 161–163). Βλ. επίσης Mittag, Sode 2007, σσ. 237–238.

54. Mittag, Sode 2007, σ. 237. Επίσης, σε χάλκινα νομίσματα με την επιγραφή οπι-

τοκρατορική εξουσία θεωρήθηκε θεόσταλη, όπως αποδεικνύουν νομισματικές εκδόσεις του Αρκαδίου (395–408 μ.Χ.),⁵⁵ στον εμπροσθότυπο των οποίων το χέρι του Θεού (*manus dei*) κρατάει ένα μαργαριταρένιο διάδημα πάνω από τον αυτοκράτορα. Η πίστη στον αυτοκράτορα, που αποτελούσε τον αντιπρόσωπο του Χριστού στον επίγειο κόσμο και στη θείκη κλήση του, εκφράζεται εικονογραφικά με την απόδοση του χεριού του Θεού, που υψώνεται από τα σύννεφα και στεφανώνει τον αυτοκράτορα. Η σταθερότητα της αυτοκρατορικής διακυβέρνησης και η υπέρτατη, θεόσταλη εξουσία του αυτοκράτορα αποτελούν το θέμα ενός εικονογραφικού προγράμματος, που κοσμεί αρκετές νομισματικές εκδόσεις. Επομένως, τα μέλη του αυτοκρατορικού οίκου ασκούσαν την εξουσία και διεκπεραίωναν τα καθήκοντά τους κατ' εντολή του Θεού.

Η σύζυγος του αυτοκράτορα Αρκαδίου, η Αιλία Ευδοξία (*Aelia Eudoxia*), στεφανώνεται, επίσης, από το χέρι του Θεού (*manus dei*) στον οπισθότυπο ενός σόλιδου από την Κωνσταντινούπολη, που εκδόθηκε το 397–402 μ.Χ. Ο εμπροσθότυπος, με την επιγραφή *AEL EVDO - XIA AVG*, περιλαμβάνει το πορτρέτο της αυτοκράτειρας και στον οπισθότυπο, με την επιγραφή *SALVS REI - PVBLICAE*, τη *Victoria* καθισμένη προς τα δεξιά, η οποία γράφει σε ασπίδα διακοσμημένη με Χριστόγραμμα, που είναι τοποθετημένη πάνω στο γόνατο και στηρίζεται σε κίονα (Εικ. 6α).⁵⁶

Στον εμπροσθότυπο ενός σόλιδου από την Κωνσταντινούπολη από το 408–420 μ.Χ., με την επιγραφή *AEL PVLCH - ERIA AVG*, η αυτοκράτειρα Αιλία Πουλχερία (*Aelia Pulcheria*) στεφανώνεται και αυτή από το *manus dei*, επιδεικνύοντας τη θείκη εύνοια προς το πρόσωπό της. Ο οπισθότυπος, με την επιγραφή *SALVS REI - PVBLICAE*, δείχνει τη *Victoria*, καθισμένη προς τα δεξιά, που γράφει ένα Χριστόγραμμα σε ασπίδα, τοποθετημένη πάνω στο γόνατο (Εικ. 6β). Η *Aelia Pulcheria* είχε μεγάλη επιρροή στην αυλή, άφησε την περιουσία της στους φτωχούς, υποστήριξε την Εκκλησία και αργότερα αγιοκατατάχθηκε.⁵⁷

σθότυπου *FEL TEMP - REPARATIO* αποδίδεται ο αυτοκράτορας ιστάμενος με στρατιωτική ενδυμασία και λάβαρο, πάνω σε πλοίο, με τη *Victoria* στο πηδάλιο. Βλ. νομίσματα του Κωνσταντίου Β' και του Κώνσταντος, που εκδόθηκαν το 348–350 μ.Χ. στη Σίσκια (*RIC VIII*, σ. 364, αρ. 197–209) ή τους Τρεβήρους (*RIC VIII*, σ. 153, αρ. 212–219Α). Στο πλαίσιο της αυτοκρατορικής ιδεολογίας, η αποκατάσταση των ευτυχισμένων εποχών, όπως διαμηνύει η επιγραφή του οπισθότυπου, είναι σε άμεση συνάρτηση με τη στρατιωτική δράση και τις στρατιωτικές επιτυχίες του αυτοκράτορα. Βλ. Mittag, Sode 2007, σ. 238. Για τις νομισματικές εκδόσεις του Θεοδοσίου Α', βλ. Sear 2014, σσ. 396–416.

55. Αναφέρονται χάλκινα νομίσματα (*Aes II*), που εκδόθηκαν στην Κωνσταντινούπολη το 378–383 μ.Χ. *RIC X*, σ. 226, αρ. 53 b, Vs.: *D N ARCAD - IVS P F AVG*, Rs.: *GLORIA RO - MANORVM*.

56. Για τις νομισματικές εκδόσεις της Αιλία Ευδοξία (*Aelia Eudoxia*), βλ. Sear 2014, σσ. 447–449.

57. Βλ. επίσης Mittag, Sode 2007, σ. 249.

7. Η έκφραση της χριστιανικής πίστης του αυτοκράτορα

Εικ. 7α. Θεοδοσίος Β'. Σόλιδος. Κωνσταντινούπολη. 408–420 μ.Χ. Vs.: D N THEODO - SIVS P F AVG. Προτομή του αυτοκράτορα, χωρίς γένεια, με διάδημα, προς τα αριστερά. Με το αριστερό χέρι κρατάει σκήπτρο με σταυρό πάνω σε σφαίρα και με το δεξί χέρι μάππα. Rs.: SECVRITAS RE - I PVBLICAE. Ο Θεοδοσίος Β', κατ' ενώπιον, ένθρονος με φωτοστέφανο. Με το αριστερό χέρι κρατάει σκήπτρο, που απολήγει σε σταυρό και με το δεξί χέρι μάππα. Στο δεξί πεδίο, αστέρι. Στο έξεργο CONOB. RIC X, σ. 254, αρ. 208 (αστέρι στο αριστερό πεδίο). NGS 8, 195

Εικ. 7β. Λέων Α'. Σόλιδος. Θεσσαλονίκη. 457–468. Vs.: D N LEO PERPET AVG. Προτομή του Λέοντος Α' με διάδημα, με γένεια, προς τα αριστερά. Στον αριστερό ώμο στηρίζει σκήπτρο με σταυρό και με το δεξί χέρι κρατάει μάππα. Rs.: VICTORI - A AVGGG. Ο Λέων Α', κατ' ενώπιον, ένθρονος, με φωτοστέφανο. Με το αριστερό χέρι κρατάει σκήπτρο, που απολήγει σε σταυρό, και με το δεξί χέρι κρατάει μάππα. Στο αριστερό πεδίο, αστέρι. Στο έξεργο THSOB. RIC X, σ. 287, αρ. 622. Staatliche Museen zu Berlin. Ident. Nr. 18200551

Επιχειρώντας τη συνέχιση της παράθεσης αντιπροσωπευτικών παραδειγμάτων νομισματικών εκδόσεων, που, στο πλαίσιο της νέας χριστιανικής εικονογραφίας, τέθηκαν στην υπηρεσία της αυτοκρατορικής πολιτικής ιδεολογίας, παρουσιάζεται ένας σόλιδος, ο οποίος αποδίδει τον αυτοκράτορα με ένα σκήπτρο, που απολήγει σε σταυρό. Η εικονογραφία του σόλιδου του αυτοκράτορα Θεοδοσίου Β', που εκδόθηκε το 408–420 μ.Χ. στην Κωνσταντινούπολη, επιτυγχάνει μία ανεκτίμητη παρουσίαση των ενδυμασιών της αυτοκρατορικής αυλής του 5ου αι. μ.Χ. (Εικ. 7α). Στον εμπροσθότυπο, με την επιγραφή D N THEODO - SIVS P F AVG, ο αυτοκράτορας συναντάται με ένα εξαιρετικά διακοσμημένο ένδυμα, διάδημα, μάππα και ένα σκήπτρο με σταυρό πάνω από μια σφαίρα, ενώ ακόμη και οι πλούσιες μπούκλες της κόμμωσής του μοιάζουν με κοσμήματα. Το πορτρέτο αυτό της πρωτοβυζαντινής περιόδου εξιδανικεύει τον αυτοκράτορα και, χωρίς ρεαλιστικές λεπτομέρειες, τον αποκόπτει από τον επίγειο κόσμο, τον εξυψώνει και του προσδίδει μία θεϊκή υπόσταση. Στον οπισθότυπο, με την επιγραφή SECVRITAS RE - I PVBLICAE, ο ένθρονος αυτοκράτορας φέρει ένα φωτοστέφανο, μια μάππα και ένα σκήπτρο με σταυρό, που αποτελεί έκφραση της χριστιανικής πίστης σε ένα καθ' όλα παραδοσιακό εικονογραφικό θέμα.⁵⁸

58. Mittag, Sode 2007, σ. 248. Για τις νομισματικές εκδόσεις του Θεοδοσίου Β', βλ. Sear 2014, σσ. 479–493.

Επίσης, ο Λέων Α' αποδίδεται στον εμπροσθότυπο ενός σόλιδου από τη Θεσσαλονίκη, που εκδόθηκε το 457–468 μ.Χ., με την επιγραφή D N LEO PERPET AVG, στηρίζοντας στον αριστερό ώμο σκήπτρο με σταυρό και κρατώντας με το δεξί χέρι μάππα. Στον οπισθότυπο, με την επιγραφή VICTORI - A AVGGG, ο Λέων Α' είναι ένθρονος, κατ' ενώπιον και κρατάει με το αριστερό χέρι σκήπτρο με σταυρό και με το δεξί χέρι μάππα (Εικ. 7β).⁵⁹

8. Η ενότητα της αυτοκρατορικής οικογένειας

Εικ. 8. Θεοδόσιος Β'. Σόλιδος. Κωνσταντινούπολη. 430–440 μ.Χ. Vs.: D N THEODO - SIVS P F AVG. Προτομή του αυτοκράτορα, κατ' ενώπιον, με κράνος, δόρυ και ασπίδα. Rs.: FELICITER NVBTIIS. Ο Θεοδόσιος Β' ιστάμενος πίσω και ανάμεσα στον Βαλεντινιανό Γ' και τη Λικίνια Ευδοξία. Και οι τρεις φέρουν φωτοστέφανο. Στο έξεργο CONOB. RIC X, σ. 260, αρ. 267. Staatliche Museen zu Berlin. Ident. Nr. 18202348

Όπως κατέστη σαφές από νομισματικές εκδόσεις του 4ου αι. μ.Χ. (Εικ. 4), και τον 5ο αι. μ.Χ. τα γυναικεία μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας κατείχαν μια ιδιαίτερη θέση και έπαιζαν σημαντικό ρόλο στην ενίσχυση του αυτοκρατορικού θεσμού και της αυτοκρατορικής ιδεολογίας. Το 437 μ.Χ. διασφαλίστηκε μια στενή σχέση μεταξύ των δύο τμημάτων της αυτοκρατορίας, λόγω του γάμου μεταξύ του Βαλεντινιανού Γ', από το δυτικό τμήμα της αυτοκρατορίας, και της Λικινίας Ευδοξίας (Licinia Eudoxia), της κόρης του Θεοδοσίου Β', από το ανατολικό τμήμα της αυτοκρατορίας.

Ο εμπροσθότυπος ενός σόλιδου, που εκδόθηκε το 430–440 μ.Χ. στην Κωνσταντινούπολη, με την επιγραφή D N THEODO - SIVS P F AVG, αποδίδει την προτομή του αυτοκράτορα, κατ' ενώπιον, με κράνος, δόρυ και ασπίδα, ενώ ο οπισθότυπος, με την επιγραφή FELICITER NVBTIIS, τον αυτοκράτορα ιστάμενο πίσω και ανάμεσα στον Βαλεντινιανό Γ' και τη Λικίνια Ευδοξία, ενώ και οι τρεις φέρουν φωτοστέφανο (Εικ. 8). Η απόδοση του αυτοκρατορικού ζεύγους επιδιώκει την προβολή της ενότητας της αυτοκρατορικής οικογένειας.⁶⁰

9. Η Victoria με σταυρό

Τον 5ο αι. μ.Χ. ο εκχριστιανισμός της αυτοκρατορίας αποδίδεται στα νομίσματα, καθώς ο σταυρός σε στεφάνι αποτέλεσε το βασικό εικονογραφικό θέμα του τριμησίου, ενώ η Victoria, που κρατούσε έναν μακρύ σταυρό, κοσμούσε, από το 420 μ.Χ., τον οπισθότυπο σόλιδων στην Ανατολή. Ως παράδειγμα, αναφέρεται

59. Mittag, Sode 2007, σ. 248. Για τις νομισματικές εκδόσεις του Λέοντος Α', βλ. Sear 2014, σσ. 518–527.

60. Βλ. επίσης Mittag, Sode 2007, σ. 250.

Εικ. 9. Αναστάσιος Α΄. Σόλιδος, Θεσσαλονίκη. 491–518 μ.Χ. Vs.: D N ANASTA - SIVS P P AVG. Προτομή του αυτοκράτορα, κατ' ενώπιον, με κράνος, δόρυ και ασπίδα. Rs.: VICTORI - A AVGGG A. Victoria ιστάμενη προς τα αριστερά. Με το δεξί χέρι κρατάει μακρύ σταυρό. Στο πεδίο δεξιά αστέρι. Στο έξεργο CONOB. Sear 1987, σ. 36, αρ. 3. Staatliche Museen zu Berlin. Ident. Nr. 18204088

ένας σόλιδος του Αναστασίου Α΄,⁶¹ που εκδόθηκε στη Θεσσαλονίκη το 491–518 μ.Χ. Στον εμπροσθότυπο, με την επιγραφή D N ANASTA - SIVS P P AVG, παριστάνεται το πορτρέτο του αυτοκράτορα με κράνος, δόρυ και ασπίδα και στον οπισθότυπο, με την επιγραφή VICTORI - A AVGGG A, η Victoria ιστάμενη, προς τα αριστερά, με μακρύ σταυρό και ένα αστέρι δεξιά (Εικ. 9).

Συγκριτικά παρατίθεται, ότι στον οπισθότυπο σόλιδων του Θεοδοσίου Β΄ από το 420–422 μ.Χ. συναντάται, επίσης, η Victoria, ιστάμενη και στραμμένη προς τα αριστερά, που φέρει έναν σταυρό. Πρόκειται για εκδόσεις, που σχετίζονται, ίσως, με τις εκστρατείες του αυτοκράτορα εναντίον των Περσών⁶² και παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς φέρουν την απόδοση της χριστιανικής Victoria με τον σταυρό. Ο εν λόγω σταυρός μπορεί να σχετίζεται με τον σταυρό, που είχε ανεγείρει ο Θεοδόσιος Β΄ στον Γολγοθά το 420 μ.Χ. ή με τον σταυρό του Μεγάλου Κωνσταντίνου στο Forum στην Κωνσταντινούπολη. Η λιτή αυτή απόδοση της Victoria με τον σταυρό, εγκαινίασε μια νέα νομισματική εικονογραφία και ταυτόχρονα μια νέα αυτοκρατορική πολιτική ιδεολογία, που εκφράστηκε στις νομισματικές εκδόσεις των αυτοκρατόρων μέχρι και την περίοδο του Αναστασίου Α΄. Σε νομίσματα του 6ου αι. μ.Χ. και συγκεκριμένα του Ιουστίνου Α΄, η Victoria αποδίδεται ως άγγελος.⁶³

10. Η Victoria με σφαίρα, που φέρει σταυρό

Σε έναν σόλιδο του Ιουστινιανού Α΄,⁶⁴ που εκδόθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 545–565 μ.Χ., ο αυτοκράτορας συναντάται στον εμπροσθότυπο, με την επιγραφή D N IVSTINI - ANVS P P AVG, και φέρει κράνος με διάδημα, ασπίδα και σφαίρα με σταυρό. Το γεγονός, ότι ο αυτοκράτορας φοράει κράνος, όπως και σε σόλιδους του Θεοδοσίου Β΄ (Εικ. 8) και του Αναστασίου Α΄ (Εικ. 9), δηλώνει την αυτοκρατορική αρετή και την πολεμική ανδρεία

61. Για τις νομισματικές εκδόσεις του Αναστασίου Α΄, βλ. Metcalf, D. M.: *Organization of the Constantinople mint for the follis of the Anastasian reforms*. The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society I (1961), σσ. 131–143 – Sommer 2003, σσ. 27–30 – Sommer 2010, σσ. 29–37.

62. RIC X, σ. 256, αρ. 219.

63. Grierson 2007, σ. 55.

64. Mittag, Sode 2007, σ. 247. Για τον Ιουστινιανό Α΄ και τους διαδόχους του, βλ. Brown 1998, σσ. 159–169 – Καραγιαννόπουλος 1998, σσ. 103–117. Για τις νομισματικές εκδόσεις του Ιουστινιανού Α΄, βλ. Sommer 2003, σσ. 37–46.

Εικ. 10. Ιουστινιανός Α'. Σόλιδος, Κωνσταντινούπολη, 545–565 μ.Χ. Vs.: D N IVSTINI - ANVS P P AVG. Προτομή του αυτοκράτορα, κατ' ενώπιον, με κράνος και ασπίδα στον αριστερό ώμο. Με το δεξί χέρι κρατάει σφαίρα με σταυρό. Rs.: VICTORI - A AVGGG Δ. Victoria ιστάμενη, κατ' ενώπιον. Με το δεξί χέρι κρατάει μακρύ σταυρό και με το αριστερό χέρι σφαίρα με σταυρό. Στο έξεργον CONOB. Sear 1987, σ. 57, αρ. 140 – DOC I, σ. 71, αρ. 9 d. Staatliche Museen zu Berlin. Ident. Nr. 18204090

του. Άξια αναφοράς, σε αυτή την περίπτωση, είναι η προσθήκη ενός διαδήματος, όπως επισημαίνεται και στον σόλιδο του αυτοκράτορα Ιουστίνου Β' (Εικ. 11). Το διάδημα αποτελεί μία διακοσμητική ταινία με πολύτιμους λίθους, από την οποία κρέμονται περπενδούλια, που καταλήγουν σε μαργαritάρια. Καθιερώθηκε από τον Μεγάλο Κωνσταντίνο και έγινε το πραγματικό σύμβολο της αυτοκρατορικής θέσης. Το Πασχάλιον Χρονικόν αναφέρει: “φορέσας πρώτοις διάδημα διά μαργαριτών καί έτέρων τιμίων λίθων”.⁶⁵ Στον οπισθότυπο, με την επιγραφή VICTORI - A AVGGG, η Victoria κρατάει με το αριστερό χέρι σφαίρα με σταυρό και με το δεξί χέρι έναν μακρύ σταυρό (Εικ. 10).

Μετά την ανάληψη της διακυβέρνησης του κράτους από τον Ιουστινιανό Α', ο ίδιος επεδίωξε την πολιτική και στρατιωτική αναδιοργάνωση του κράτους, την αποκατάσταση της ενότητας και την ανασύσταση της ένδοξης ρωμαϊκής αυτοκρατορίας του παρελθόντος.⁶⁶ Στο πλαίσιο της εκκλησιαστικής πολιτικής του είχε ως σκοπό την επιβολή της Ορθοδοξίας και τη θέσπιση νόμων για την οργάνωση του εκκλησιαστικού βίου σε μια χριστιανική αυτοκρατορία, την οποία θα κυβερνούσε με δικαιοσύνη και τη συνδρομή της βοήθειας του Θεού.

11. Η προσωποποίηση της Κωνσταντινούπολης με σφαίρα, που έφερε σταυρό

Στον εμπροσθότυπο ενός σόλιδου του Ιουστίνου Β',⁶⁷ που εκδόθηκε στη Ραβένα το 565–578 μ.Χ. και φέρει την επιγραφή D N I - VSTI - NVS P P AVG, συναντάται η προτομή του αυτοκράτορα με κράνος με διάδημα. Με το δεξί χέρι κρατάει σφαίρα με Victoria, που τον στεφανώνει και με το αριστερό χέρι ασπίδα. Στον οπισθότυπο ένα νέο εικονογραφικό θέμα αποδίδει, με την επιγραφή VICTORI - A AVGGG Θ, την προσωποποίηση της Κωνσταντινούπολης,⁶⁸ η οποία κρατάει σκήπτρο και σφαίρα, που

65. Χρον. Πασχ. I, Bonn, σ. 259. Οι Mittag, Sode 2007, σ. 247 επισημαίνουν, ότι από το 352 μ.Χ. συναντάται στα νομίσματα το κράνος του αυτοκράτορα με το μαργαριταρένιο διάδημα.

66. Καραγιαννόπουλος 1978, σ. 368.

67. Για τις νομισματικές εκδόσεις του Ιουστίνου Β', βλ. Sommer 2003, σσ. 47–55.

68. Για την απόδοση της Κωνσταντινούπολης στις νομισματικές πηγές, βλ. Kent, J. P. C.: “Urbs Roma and Constantinopolis medallions at the mint of Rome”, in: *Scripta Nummaria Romana: Essays presented to Sutherland*, H., Carson, R. A. G., Kraay, C. N., London 1978, σσ. 108–113, πιν. 12, 13 – Bühl 1995 – Ntantalía 2001. Η

Εικ. 11. Ιουστίνος Β'. Σόλιδος. Ραβένα. 565–578 μ.Χ. Vs.: D N I - VSTI - NVS P P AVG. Προτομή του αυτοκράτορα, κατ' ενώπιον, με κράνος και ασπίδα στον αριστερό ώμο. Με το δεξί χέρι κρατάει σφαίρα με Victoria, η οποία τον στεφανώνει. Rs.: VICTORI - A AVGGG Θ. Η Κωνσταντινούπολη καθισμένη, κατ' ενώπιον, στραμμένη προς τα δεξιά. Κρατάει δόρυ και σφαίρα, που επιστέφεται από σταυρό. Στο έξεργο CONOB. Sear 1987, σ. 101, αρ. 407 – DOC I, σ. 1259, αρ. 210. Staatliche Museen zu Berlin. Ident. Nr. 18204092

επιστέφεται από σταυρό (Εικ. 11).⁶⁹ Η ένθρονη Κωνσταντινούπολη παριστάνεται για πρώτη φορά στον οπισθότυπο αργυρών μεταλλίων από την Κωνσταντινούπολη, τα οποία με διαταγή του Μεγάλου Κωνσταντίνου εκδόθηκαν και δωρήθηκαν με την ευκαιρία των εγκαινίων της νέας πρωτεύουσας,⁷⁰ καθώς, επίσης, και στα χάλκινα μέταλλα της περιόδου του Μεγάλου Κωνσταντίνου και των υιών του.⁷¹ Η προσωποποίηση της Κωνσταντινούπολης εξέφραζε, στο πλαίσιο της παράδοσης, τη δύναμη του βυζαντινού κράτους, ιδιαίτερα σε μια περίοδο, που οι πολιτικοί στόχοι επέβαλαν τέτοιες προσαρμογές.

12. Ο σταυρός σε βαθμιδωτή βάση

Ο Τιβέριος Β'⁷² καθιέρωσε τον σταυρό πάνω σε βαθμίδες, ως βασικό εικονογραφικό θέμα, που κοσμούσε, τον 7ο αι. μ.Χ., τους οπισθότυπους των νομισματικών εκδόσεων. Στον εμπροσθότυπο ενός σόλιδου του αυτοκράτορα, που εκδόθηκε το 579–582 μ.Χ. στην Κωνσταντινούπολη, με την επιγραφή D N TIB CONS - TANT P P AVI, αποδίδεται η προτομή του αυτοκράτορα με ασπίδα και σφαίρα, που επιστέφεται από σταυρό. Στον οπισθότυπο με την επιγραφή VICTORI - A AVGGG Z, συναντάται ο σταυρός σε βαθμιδωτή βάση (Εικ. 12).

προσωποποίηση της Κωνσταντινούπολης συναντάται εκτός νομισματικού χώρου με τις προσωποποιήσεις της Ρώμης και της Αντιόχειας στην Tabula Peutingeriana (Bühl 1995, εικ. 68–70). Οι πόλεις Ρώμη, Κωνσταντινούπολη και Αντιόχεια αποδίδονται μέσω προσωποποιήσεων, που πλαισιώνονται από οικοδομήματα. Μια δεύτερη ομάδα προσωποποιήσεων πόλεων αποτελούν τα χάλκινα αγάλματα από τον θησαυρό του Esquilin (Bühl 1995, σσ. 107ff.).

69. Mittag, Sode 2007, σσ. 247–248.

70. Αργυρό μέταλλο, Rs.: D N CONSTANTINVS MAX TRIVMF AVG, Mailand, Cabinetto Numismatico, Castello Sforzesco 12873.

71. Για τα χάλκινα μέταλλα του Μεγάλου Κωνσταντίνου και των υιών του, βλ. Ntalia, F.: "Aspekte der Darstellung der Constantinopolis auf Bronzemedaillons in der Zeit Constantins I. und seiner Söhne", in: *XII Internationaler Numismatischer Kongress Berlin 1997. Akten – Proceedings – Actes. II*. Kluge, B., Weisser, B. (Hrsg.), Berlin 2000, σσ. 821–829 – Ντάνταλια, Φ.: "Ο Μέγας Κωνσταντίνος και ο Χριστιανισμός. Αξιολόγηση άμεσων πηγών υπό το φως της μετάβασης από ένα "εθνικό" παρελθόν στο "χριστιανικό" παρόν", in: *A tribute to the A. G. Leventis Foundation on the occasion of its 20th Anniversary*, Coordinator: Anastasia Serghidou. The A. G. Leventis foundation, Nicosia 2000, σσ. 217–242 – Ντάνταλια 2001, Αρ. Κατ. 1–195.

72. Για τις νομισματικές εκδόσεις του Τιβερίου Β', βλ. Sommer 2003, σσ. 56–58.

Εικ. 12. Τιβέριος Β'. Σόλιδος, Κωνσταντινούπολη, 579–582 μ.Χ. Vs.: D N TIB CONS - TANT P P AVI. Προτομή του αυτοκράτορα, κατ' ενώπιον, με κράνος και ασπίδα στον αριστερό ώμο. Με το δεξί χέρι κρατάει σφαίρα με σταυρό. Rs.: VICTORI - A AVGGG Z. Σταυρός σε βάση με τέσσερις βαθμίδες. Στο έξεργο CONOB. Sear 1987, σ. 105, αρ. 422 – DOC I, σ. 267, αρ. 4 c

Ο σταυρός των νομισματικών πηγών, καθώς και ο αντίστοιχος σταυρός της σύγχρονης ψηφιδωτής σύνθεσης της αψίδας του ναού της Αγίας Πουδεντιανής στη Ρώμη, ενδεχομένως να σχετίζονται με τον μεγάλο χρυσό διάλιθο σταυρό, που αναρτήθηκε ως θριαμβικό τρόπαιο στις αρχές του 5ου αι. μ.Χ., με παρότρυνση της Aelia Pulcheria, από τον αυτοκράτορα Θεοδόσιο Β', στον Γολγοθά, που έφερε τμήμα του Τιμίου Ξύλου και φυλάσσονταν σε παρεκκλήσιο στον λόφο του Γολγοθά.⁷³

13. Η διασφάλιση της διαδοχής ως μέσο προπαγάνδας της δυναστείας

Εικ. 13. Ηράκλειος Α', Ηράκλειος Κωνσταντίνος, Ηρακλωνάς. Σόλιδος, Κωνσταντινούπολη, 635–636 μ.Χ. Vs.: Ο Ηράκλειος Α', ο Ηράκλειος Κωνσταντίνος και ο Ηρακλωνάς, ιστάμενοι, κατ' ενώπιον, κρατώντας ο καθένας με το δεξί χέρι μία σφαίρα, που φέρει σταυρό. Rs.: VICTORIA - AVG UH. Σταυρός σε βάση με τρεις βαθμίδες. Στο πεδίο αριστερά F και στο πεδίο δεξιά A. Στο έξεργο CONOB. Sear 1987, σ. 166, αρ. 764 – DOC II, σ. 260, αρ. 39. Staatliche Museen zu Berlin. Ident. Nr. 18204099

Από την περίοδο του Ηρακλείου Α'⁷⁴ η εικονογραφία κλήθηκε να υπηρετήσει τις επιδιώξεις διασφάλισης της διαδοχής. Οι αυτοκράτορες απένειμαν στους υιούς τους τον τίτλο του συναυτοκράτορα και η νομισματοκοπία αποτελούσε μέσο προπαγάνδας της δυναστείας τους. Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσεται ένας σόλιδος των αυτοκρατόρων Ηρακλείου Κωνσταντίνου και του Ηρακλωνά, οι οποίοι αποδίδονται με τον πατέρα τους, τον Ηράκλειο Α' (Εικ. 13). Πρόκειται για έναν σόλιδο, που εκδόθηκε στην

73. Σόλιδος από το 420–422 μ.Χ. αποδίδουν στον εμπροσθότυπο το πορτρέτο της Αιλίας Πουλχερίας (Aelia Pulcheria) με την επιγραφή AEL PVLCH - ERIA AVG, ενώ ο οπισθότυπος, με την επιγραφή VOT XX - MVLT XXX, φέρει την προσωποποίηση της Victoria, που κρατάει έναν σταυρό (RIC X, σ. 256, αρ. 220) ή την προσωποποίηση της Κωνσταντινούπολης με μία σφαίρα, που επιστέφεται από έναν σταυρό (Grierson, Mays 1992, σσ. 152–154).

74. Για τις νομισματικές εκδόσεις του Ηρακλείου Α', βλ. Sommer 2003, σσ. 74–85.

Κωνσταντινούπολη το 635–636 μ.Χ. και δείχνει στον εμπροσθότυπο, κατ' ενώπιον, στο κέντρο τον αυτοκράτορα Ηράκλειο Α' με τον Ηράκλειο Κωνσταντίνο δεξιά και τον Ηρακλώνά αριστερά. Φέρουν στέμμα και κρατούν με το δεξί χέρι μια σφαίρα με σταυρό. Στον οπισθότυπο, με την επιγραφή VICTORIA - AVG UH, συναντάται σταυρός σε βάση με τρεις βαθμίδες.

14. Ο Χριστός γενειοφόρος, ως Παντοκράτωρ

Εικ. 14. Ιουστινιανός Β'. Σόλιδος. Κωνσταντινούπολη. 692–695 μ.Χ. Vs.: IHS CRISTOS REX - REGNANTIUM. Σε προτομή, κατ' ενώπιον, ο Χριστός, ως Παντοκράτωρ, φορώντας παλίμψηστο και κολόβιο, υψώνει το δεξί χέρι σε ευλογία και κρατάει με το αριστερό χέρι το Ευαγγέλιο. Πίσω σταυρός. Rs.: DIŲSTINI AN ΨSSERŲ CHRISTI. Ο Ιουστινιανός Β' ιστάμενος, με στέμμα και λώρο. Με το δεξί χέρι κρατάει σταυρό επί κλίμακας με τρεις βαθμίδες. Στο έξεργο CONOP ή CONOG. Sear 1987, σ. 247, αρ. 1248

Ο Ιουστινιανός Β', κατά την πρώτη περίοδο της βασιλείας του (685–695 μ.Χ.),⁷⁵ εγκαινιάζει μία σημαντική περίοδο της νομισματικής εικονογραφίας με την απόδοση της προτομής του Χριστού στις νομισματικές εκδόσεις. Στον εμπροσθότυπο ενός σόλιδου, που εκδόθηκε το 692–695 μ.Χ. στην Κωνσταντινούπολη, αποδίδεται σε προτομή, κατ' ενώπιον, ο Χριστός, ως Παντοκράτωρ, με την επιγραφή IHS CRISTOS REX - REGNANTIUM (Ιησούς Χριστός Βασιλεὺς Βασιλευόντων), ενώ στον οπισθότυπο, με την επιγραφή DIŲSTINI AN ΨSSERŲ CHRISTI (ο ταπεινός και ευσεβής δούλος του Θεού), ο αυτοκράτορας, ιστάμενος κρατάει σταυρό επί κλίμακος με τρεις βαθμίδες. Ο Ιησούς Χριστός αποδίδεται ως ένας ενήλικας άνδρας με γένεια, το δεξί χέρι είναι υψωμένο σε ευλογία και με το αριστερό χέρι κρατάει το Ευαγγέλιο (Εικ. 14).

Αυτή η παράσταση είναι γνωστή από εικόνες και τοιχογραφίες, που έδωσαν αποφασιστική ώθηση στη μεσαιωνική τέχνη στη Δύση. Στο πλαίσιο του 82ου κανόνα της Πενθέκτης Οικουμενικής ή εν Τρούλω Συνόδου, που συνεκλήθη το 691 μ.Χ. στην Κωνσταντινούπολη, υπό τον Ιουστινιανό Β',⁷⁶ ο Χριστός έπρεπε να αποδίδεται ως άνθρωπος και όχι ως αμνός, όπως συναντάται στη συμβολική πρώιμη χριστιανική εικονογραφία.⁷⁷ Για πρώτη φορά ο Χριστός κοσμεῖ τον εμπροσθότυπο των νομισμάτων και

75. Για τις νομισματικές εκδόσεις του Ιουστινιανού Β', κατά την πρώτη περίοδο της βασιλείας του, βλ. Brown 1998, σ. 193, εικ. 121 – Sommer 2003, σ. 95 – D' Andrea, Moretti, Ginnasi 2023, σσ. 276–303.

76. Για την Πενθέκτη Οικουμενική ή εν Τρούλω Σύνοδο, βλ. Θεοφάνη, *Χρονογραφία*, 361.14–19. Βλ. επίσης Breckenridge 1959, σ. 9 – Nedungatt, G.: "The council of Trullo revisited: Ecumenism and the canon of the councils", *Theological studies* 71, 3 (2010), 651–676 – Νικολαΐδης 2019, σσ. 60, 73, 487–488.

77. Breckenridge 1959, σσ. 11–12.

ο αυτοκράτορας τον οπισθότυπο,⁷⁸ εκφράζοντας τη νέα αυτοκρατορική πολιτική ιδεολογία, στη βάση της οποίας ο επίγειος βασιλιάς ασκεί την εξουσία του “Ελέω Θεού”. Κατά τη διάρκεια της βυζαντινής περιόδου, ο αυτοκράτορας θεωρείται, ότι είναι ο αντιπρόσωπος του Θεού στη γη και κυβερνά την οικουμένη, στο πλαίσιο της αποστολής και του ύψιστου καθήκοντος, που του ανατέθηκε από τον Θεό.

15. Ο Χριστός αποδίδεται νέος

Εικ. 15. Ιουστινιανός Β΄. Σόλιδος. Κωνσταντινούπολη. 705–711 μ.Χ. Vs.: d N Ihs ChS REX REGNANTIChM. Προτομή του Χριστού Παντοκράτορα, κατ’ ενώπιον. Με το δεξί χέρι ευλογεί και με το αριστερό χέρι κρατάει το Ευαγγέλιο. Πίσω σταυρός. Rs.: d N IChS - TINIA - NChS MChLTChS AN. Προτομή του Ιουστινιανού Β΄, κατ’ ενώπιον, με λώρο. Με το αριστερό χέρι κρατάει σταυρό, με την επιγραφή PAX, και με το δεξί χέρι σταυρό, τοποθετημένο επί κλίμακος με τέσσερις βαθμίδες. Sear 1987, σ. 270, αρ. 1413

Αργότερα, και κατά την περίοδο της δεύτερης βασιλείας του Ιουστινιανού Β΄ (705–711 μ.Χ.),⁷⁹ συναντάται εκ νέου ο Χριστός στον εμπροσθότυπο των νομισμάτων, με ένα πορτρέτο, όμως, που διαφέρει από προηγούμενες εκδόσεις, καθώς ο Χριστός αποδίδεται νέος. Σε έναν σόλιδο του Ιουστινιανού Β΄, που εκδόθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 705–711 μ.Χ., τον εμπροσθότυπο με την επιγραφή d N Ihs ChS REX REGNANTIChM κοσμεί η προτομή του Χριστού Παντοκράτορα, ο οποίος με το δεξί χέρι ευλογεί και με το αριστερό χέρι κρατάει το Ευαγγέλιο. Ο οπισθότυπος με την επιγραφή d N IChS - TINIA - NChS MChLTChS AN φέρει την προτομή του Ιουστινιανού Β΄, κατ’ ενώπιον, με λώρο. Με το αριστερό χέρι κρατάει σταυρό, με την επιγραφή PAX, και με το δεξί χέρι σταυρό, τοποθετημένο σε κλίμακα με τέσσερις βαθμίδες (Εικ. 15).

Στο πλαίσιο της ιστορικής αποτίμησης των προθέσεων και επιδιώξεων του Ιουστινιανού Β΄ εκτιμάται, ότι αυτές εξέφραζαν την επιθυμία άσκησης της νέας εκκλησιαστικής πολιτικής, που υποστήριζε τον αποστολικό προορισμό του βυζαντινού αυτοκράτορα και την ελέω Θεού εξουσία του στη γη. Η απόφαση έκδοσης αυτών των νομισμάτων μπορεί να ενταχθεί στο πλαίσιο επιδίωξης εφαρμογής των αποφάσεων της Πενθέκτης Οικουμενικής ή εν Τρούλω Συνόδου (691 μ.Χ.), που απαγόρευσε τη συμβολική απόδοση του Χριστού. Επομένως, οι νομισματικές πηγές μπορούν να θεωρηθούν μέρος μιας νέας αυτοκρατορικής πολιτικής και αντίληψης για τη θέση του αυτοκράτορα. Η επίγεια και ουράνια βασιλεία δεν δύνανται να αποτελέσουν πια ξεχωριστούς χώρους κυριαρχίας, καθώς ο επίγειος ρόλος του αυτοκράτορα ενισχύθηκε.

78. Breckenridge 1959, σ. 1.

79. Για τις νομισματικές εκδόσεις του Ιουστινιανού Β΄, κατά τη δεύτερη περίοδο της βασιλείας του, βλ. Sommer 2003, σσ. 96–97 – D’ Andrea, Moretti, Ginnasi 2023, σσ. 329–349.

Συμπεράσματα

Σκοπός της εργασίας ήταν η μελέτη σημαντικών ιδεολογικών προσανατολισμών της βυζαντινής αυτοκρατορίας και του τρόπου έκφρασής τους στις χρυσές νομισματικές εκδόσεις. Τα ακόλουθα συμπεράσματα αφορούν το δεύτερο μέρος της εργασίας, καθώς συνοψίζουν τα αποτελέσματα της μελέτης των νομισματικών πηγών, η οποία διεξήχθη, σε συνάρτηση με τις παρατηρήσεις του πρώτου μέρους, που αφορούσε την παρουσίαση της σημασίας και των χαρακτηριστικών της βυζαντινής αυτοκρατορικής ιδεολογίας:

1. Η επιλογή των νομισμάτων και των αντίστοιχων επιγραφών εξυπηρετούσε την πρόθεση απάντησης των ερευνητικών ερωτημάτων, που τέθηκαν στην αρχή της παρούσας μελέτης και αφορούσαν την περιγραφή των χαρακτηριστικών της βυζαντινής αυτοκρατορικής πολιτικής ιδεολογίας και τη μελέτη του τρόπου, με τον οποίο αυτή αποδίδονταν, στο πλαίσιο ενός, όπως απεδείχθη, επιτυχούς συστήματος επικοινωνίας. Για την αιτιολόγηση της επιλογής των νομισματικών πηγών, που μελετήθηκαν, καθίσταται απαραίτητη μια σύντομη απολογιστική αξιολόγηση των χρονικών περιόδων έκδοσής τους: Ενώ, κατά την πρώιμη και μέση αυτοκρατορική περίοδο, οι αυτοκράτορες επιδίωκαν τη διασφάλιση της προβολής τους, με τρόπο, που θα ικανοποιούσε τις απαιτήσεις των ομάδων, που είχαν σχέση με τη βασιλεία και θα εξέφραζε την εκτίμηση του αυτοκράτορα για αυτές, τα νομίσματα από τα μέσα του 4ου αι. μ.Χ. χαρακτηρίζονται από μια εικονογραφία, που τόνιζε την αυτοκρατορική εξουσία και την απομάκρυνση του αυτοκράτορα από τα επίγεια. Η εξουσία του, ενισχυμένη εικονογραφικά από την επιβλητική μετωπικότητα, την ενδυμασία και το φωτοστέφανο, αποδίδεται στο θέλημα του Θεού. Σε αυτό το πλαίσιο δεν επιδιώκεται η διασφάλιση της επικοινωνίας μεταξύ του αυτοκράτορα και των ομάδων εξουσίας, καθώς είναι σημαντική η παρουσίαση και προβολή των ιδιοτήτων, χαρακτηριστικών και επιτευγμάτων του αυτοκράτορα. Πρόκειται, επομένως, για την συμβολική παρουσίαση του ίδιου του αυτοκρατορικού θεσμού. Ένας θεσμός, που ενισχύεται, λόγω της προβολής της αυτοκρατορικής πολιτικής ιδεολογίας μέσω των νομισματικών πηγών, με θέματα, όπως:
 - α. ο αυτοκρατορικός οίκος και η σημασία της ιεραρχίας των μελών του (Εικ. 1)
 - β. η ενίσχυση και προβολή της εξέχουσας θέσης και της υπεροχής του αυτοκράτορα, μέσω της μεγαλοπρεπούς εμφάνισής του κατά τις δημόσιες εμφανίσεις ή επισκέψεις του (Εικ. 2)
 - γ. η ενότητα των ηγεμόνων, ως προϋπόθεση διασφάλισης της νίκης (Εικ. 3)
 - δ. η προβολή των γυναικείων μελών του αυτοκρατορικού οίκου, με σκοπό την απόδοση τιμής, αλλά και την υποστήριξη της δυναστείας (Εικ. 4)
 - ε. η προβολή της απόλυτης εξουσίας του ηγεμόνα, που αποδίδεται με το Χριστόγραμμα, το οποίο αποτέλεσε και το πολιτικό επιχείρημα για την οριστικοποίηση των σχέσεων του αυτοκράτορα με τους Χριστιανούς (Εικ. 5)

στ. η εξουσία δίδεται από τον Θεό, όπως υποδεικνύει η απόδοση του *manus dei* και επιβεβαιώνει, ότι τα μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας διεκπεραιώνουν τα καθήκοντά τους, κατ' εντολή του Θεού (Εικ. 6α, β)

ζ. η έκφραση της χριστιανικής πίστης του αυτοκράτορα, η οποία αποδίδεται με το σκήπτρο, που φέρει σταυρό (Εικ. 7α, β) ή με τον σταυρό σε βαθμιδωτή βάση (Εικ. 12)

η. η προβολή της ενότητας της αυτοκρατορικής οικογένειας, με σκοπό την ενίσχυση του αυτοκρατορικού θεσμού (Εικ. 8)

θ. η αυτοκρατορική χριστιανική ιδεολογία, μέσω της απόδοσης της χριστιανικής *Victoria* με σταυρό (Εικ. 9) ή σφαίρα, που έφερε σταυρό (Εικ. 10)

ι. η δύναμη του βυζαντινού κράτους, το οποίο εκπροσωπούσε η προσωποποίηση της Κωνσταντινούπολης, που αποδίδονταν με σφαίρα, που έφερε σταυρό (Εικ. 11)

ια. η διασφάλιση της διαδοχής, ως μέσο προπαγάνδας της δυναστείας (Εικ. 13)

ιβ. η προβολή της “Ελέω Θεού” αυτοκρατορικής εξουσίας, όπως υποδεικνύεται από την παραχώρηση του εμπροσθότυπου των νομισμάτων στον Χριστό Παντοκράτορα (Εικ. 14, 15)

Επομένως, το εικονογραφικό πρόγραμμα των νομισμάτων της πρωτοβυζαντινής περιόδου ολοκληρώνεται με την παράσταση του Χριστού στον εμπροσθότυπο και εκφράζει τη νέα αυτοκρατορική ιδεολογία, στη βάση της οποίας ο επίγειος βασιλιάς ασκεί την εξουσία του στο πλαίσιο της αποστολής, που του ανατέθηκε από τον Θεό. Διαφαίνονται, επομένως, οι επιδιώξεις άσκησης μια νέας εκκλησιαστικής πολιτικής, που συνδέονταν με τον αποστολικό προορισμό του βυζαντινού αυτοκράτορα.

2. Η μελέτη των χρυσών νομισματικών εκδόσεων υποδεικνύει, ότι η ιερότητα του κράτους και των αυτοκρατόρων εξυπηρέτούσε την ανάγκη στήριξης της επίγειας ισχύος και ευημερίας, αν και η επιχειρηματολογία των εκκλησιαστικών ανδρών δεν ενίσχυε την εν λόγω παραδοχή. Αν και η αξίωση του αυτοκράτορα, να είναι ο ύπαρχος του Θεού στη γη, τυχαίνει αμφισβήτησης, ο αυτοκράτορας συνεχίζει να αναδεικνύεται ως επίγειος κυβερνήτης από τον Θεό, επιβάλλει τις εντολές του και επεμβαίνει σε εκκλησιαστικά ζητήματα. Τον 7ο αι. μ.Χ. τίθεται το θέμα της δέσμευσής του από τους εκκλησιαστικούς θεσμούς και διατυπώνεται από τον Μάξιμο τον Ομολογητή η άποψη, ότι το αυτοκρατορικό αξίωμα στερείται ιερότητας και ο αυτοκράτορας οφείλει να σέβεται τους εκκλησιαστικούς θεσμούς και τη διδασκαλία της Εκκλησίας. Οι επιδιώξεις περιορισμού της αυτοκρατορικής κυριαρχίας εκ μέρους της Εκκλησίας και οι αξιώσεις αξιολόγησης της στάσης και των πράξεων των αυτοκρατόρων με μέτρο την ηθική και την ευσέβεια, δεν εμποδίζουν τον αυτοκράτορα την επόμενη χρονική περίοδο να αναλάβει πρωταγωνιστικό ρόλο στο πλαίσιο εφαρμογής του σχεδίου της θείας Οικονομίας.⁸⁰

80. Χρήστου 2010, σσ. 341–342. Για τους όρους “θεολογία” και “οικονομία”, βλ. Νικολαΐδης 2019, σσ. 39–45.

3. Στο πλαίσιο καθορισμού των ερμηνευτικών προσεγγίσεων, διαπιστώνεται, ότι τα βυζαντινά νομίσματα αποτέλεσαν ένα από τα σημαντικότερα μέσα προβολής της αυτοκρατορικής εξουσίας, καθώς οι επιγραφές και η εικονογραφία τους απέδιδαν τη βυζαντινή αυτοκρατορική πολιτική ιδεολογία, προβάλλοντας τον αυτοκράτορα ως νόμιμο ηγεμόνα. Μέσω των νομισματικών πηγών, το κράτος γνωστοποιούσε την πολιτική και στρατιωτική ισχύ, καθώς και τη χριστιανική ηθική και πίστη, ενώ παράλληλα ενίσχυε τη νομιμοποίηση της αυτοκρατορικής εξουσίας. Στα νομίσματα προβάλλονταν ο βυζαντινός αυτοκράτορας με στρατιωτική στολή, α. να στεφανώνεται από το χέρι του Θεού, για να αποδοθεί η θεία καταγωγή της εξουσίας, β. να συνοδεύεται από μία Victoria – άγγελο, ως σύμβολο νίκης και θείας φροντίδας, γ. να φέρει στο ένα χέρι τη σφαίρα με τον σταυρό, ως απόδοση της βυζαντινής οικουμενικότητας, και στο άλλο χέρι το λάβαρο ή το σκήπτρο με σταυρό, ως σύμβολο της ρωμαϊκής και χριστιανικής εξουσίας. Με αυτόν τον τρόπο επιτυγχάνεται η απόδοση των ιδεολογικών εκείνων αξιών, οι οποίες αποτελούσαν την κινητήρια δύναμη των αποφάσεων και των δράσεων του αυτοκράτορα, που ήταν ο διάδοχος των Ρωμαίων αυτοκρατόρων και ο εκλεκτός του Θεού.

Πίνακας συντομογραφιών και βιβλιογραφίας

- DOC I Bellinger, A.: *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection. Vol. I. Anastasius I to Maurice, 491–602*. Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington DC 1992
- DOC II Grierson, Ph.: *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection. Vol. II. Phocas to Theodosius III, 602–717*. Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington DC 1993
- DOC III Grierson, Ph.: *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection. Vol. III. Leo III to Nicephorus III, 717–1081*. Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington DC 1993
- Brandt 1998 Brandt, H.: *Geschichte der römischen Kaiserzeit. Von Diokletian und Konstantin bis zum Ende der konstantinischen Dynastie (284–363)*, Berlin 1998
- Breckenridge 1959 Breckenridge, J. D.: *The Numismatic Iconography of Justinian II, 685–695, 705–711 A. D.* The American Numismatic Society. Numismatic Notes and Monographs. Number 144, New York 1959
- Brown 1998 Brown, P.: *Ο κόσμος της ύστερης αρχαιότητας 150–750 μ.Χ.*, Σταμπόγλη, Ε. (Μτφρ.), Σύρμου, Ευ., Κουβίδης, Δ. (Επιμ.), Αθήνα 1998
- Brubaker, Tobler 2000 Brubaker, L., Tobler, H.: “The gender of money. Byzantine empresses on coins (324–802)”, in: *Gender and History* 12, 3 (2000), σσ. 572–594
- Bühl 1995 Bühl, G.: *Constantinopolis und Roma. Stadtpersonifikationen der Spätantike*, Zürich 1995
- D’ Andrea, Moretti, Ginnasi 2023 D’ Andrea, A., Moretti, D. L., Ginnasi A. T.: *Byzantine Coinage of Constantinople. Volume II. Medieval Italian Coins*, Bari 2023
- Grierson 2007 Grierson, Ph.: *Βυζαντινή νομισματοκοπία*. Μαλαδάκης, Εθ. (Μτφρ.), Αθήνα 2007
- Grierson, Mays 1992 Grierson, Ph., Mays, M.: *Catalogue of Late Roman Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection. From Arcadius and Honorius to the Accession of Anastasius*. Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington DC 1992
- Kolb 2010 Kolb, A.: “Augustae – Zielsetzung, Definition, prosopographischer Überblick”, in: *Augustae. Machtbewusste Frauen am römischen Kaiserhof? Herrschaftsstrukturen und Herrschaftspraxis II*. Akten der Tagung in Zürich 18, 20.09.08. Kolb, A. (Hrsg), Berlin 2010, σσ. 11–35
- Mittag, Sode 2007 Mittag, P. Fr.: “Münzbilder und Münzlegenden – ein Kommunikationssystem der spätantiken und frühbyzantinischen Kaiser”, in: Boschung, D., Hellenkemper H. G. (Hsg.), *Kosmos der Zeichen. Schriftbild und Bildformel in Antike und Mittelalter*, Wiesbaden 2007, σσ. 235–253
- Ntantalía 2001 Ntantalía, F.: *Bronzemedallions unter Konstantin dem Großen und seinen Söhnen: die Bildtypen der Constantinopolis und die kaiserliche Medaillonprägung von 330–363 n. Chr.*, Saarbrücker 2001

- PG Migne, J. P.: *Patrologiae cursus completes. Series graeca*, Paris 1857–1906
- Raeder 1987 Raeder, J.: *Die byzantinischen Münzen im Kestner – Museum Hannover*. Landeshauptstadt Hannover. Der Oberstadtdirektor Kestner – Museum, Hannover 1987
- RIC IX Pearce, J. W. E.: *The Roman Imperial Coinage. Vol IX: Valentinian I – Theodosius I, AD 364–395*. Mattingly, H., Sutherland, C. H. V., Carson, R. A. G. (ed.), London 1951
- RIC VII Bruun, P. M.: *The Roman Imperial Coinage, Vol. VII: Constantin and Licinius (313–337)*. Sutherland, C. H. V., Carson, R. A. G. (ed.), London 1966
- RIC VIII Kent, J. P. C.: *The Roman Imperial Coinage, Vol. VIII: The Family of Constantin I. AD 337–364*. Sutherland, C. H. V., Carson, R. A. G. (ed.), London 1981
- RIC X Kent, J. P. C.: *The Roman Imperial Coinage. Vol. X: The empire and the fall of the western parts, AD 395–491*. Carson, R. A. G., Kent, J. P. C., Burnett, A. M. (ed.), London 1994
- Sear 1987 Sear, D. R.: *Byzantine coins and their values*, London 1987
- Sear 2014 Sear, D. R.: *Roman coins and their values, Vol. V*, London 2014
- Sommer 2003 Sommer, A. U.: *Katalog der Byzantinische Münzen. Münzsammlung der Georg – August – Universität Göttingen im Archäologischen Institut*. Boehringer, Chr. (Hrsg.), Göttingen 2003
- Sommer 2010 Sommer, A. U.: *Die Münzen des Byzantinischen Reiches 491–1453. Mit einem Anhang: Die Münzen des Kaiserreichs von Trapezunt, Regensauf* 2010
- Καραγιαννόπουλος 1978 Καραγιαννόπουλος, Ιω.: *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους. Ιστορία της πρωίμου βυζαντινής περιόδου (324–565), τ. 1*, Θεσσαλονίκη 1978
- Καραγιαννόπουλος 1992 Καραγιαννόπουλος, Ιω.: *Η πολιτική θεωρία των βυζαντινών*, Θεσσαλονίκη 1992
- Καραγιαννόπουλος 1998 Καραγιαννόπουλος, Ιω.: *Το βυζαντινό κράτος*, Θεσσαλονίκη 1998
- Νικολαΐδης 2019 Νικολαΐδης, Ν.: *Θέματα πατερικής θεολογίας*, Θεσσαλονίκη 2019
- Πέννα 2002 Πέννα, Β.: *Το Βυζάντιο νόμισμα. Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπεζίας Κύπρου, Λευκωσία* 2002
- Χρήστου 2010 Χρήστου, Κ.: *Εκκλησιαστικοί συγγραφείς του 7ου αιώνα ως μάρτυρες της εποχής τους, Μάξιμος Ομολογητής, Αναστάσιος Σιναΐτης, Ψευδο-Μεθόδιος*, Θεσσαλονίκη 2010

Abstract

Byzantine imperial political ideology was based on the notion that the Byzantine emperor, as an earthly emperor, exercised the power “Ἐλέω Θεοῦ”. This paper sets out the factors that determined Byzantine imperial political ideology from the 4th to the mid-8th century AD (Part I) and conducts a study of representative coin issues to highlight how it was expressed (Part II, B). The goal of the research, based on the research questions, which constitute the content of Parts I and II, is to highlight and confirm the importance of coin editions as one of the most reliable historical sources contributing to the historical study of Byzantine imperial politics. The historical method was applied to selecting the documentary sources, with a view to their analysis and criticism.

Within the first section (Part I), it was indicated that securing the imperium required the Byzantine Empire to continuously implement a high strategy and diplomacy. In the 4th century AD, the Byzantine Empire stated its political ideology based on Roman state organisation, Christian ethics and the Greek tradition. The reign of Justinian I, who sought to restore the empire to its old borders, thus defining the imperial ideology, was decisive for the 6th century AD. The change of the system of governance and social relations in the 7th century AD, as well as the expression of doubt towards the higher authority, forced a rearrangement of the imperial political ideology. The new conditions in the first half of the 8th century AD called a political ideology to support a new strategy's definition.

In the context of the second section (Part II), it is indicated that the monetary sources expressed the imperial ideology based on a successful communication system between the emperor and the authority groups, and projected the imperial institution through their iconography. The subjects concerned the imperial house, the emperor's prominent position, the unity of the rulers, the female members of the imperial house, the emperor's absolute and God-given authority, the expression of his Christian faith, the unity of the imperial family, the imperial Christian ideology, the strength of the Byzantine state and the safeguarding of the emperor's succession. It is an important iconographic programme, culminating in the representation of Christ on the obverse of the coins. It expresses the new Christian imperial ideology, based on which the earthly emperor exercises the power entrusted to him by God. The aspirations of a new policy, linked to the apostolic destiny of the Byzantine emperor, can be seen. Therefore, through the numismatic sources, the state communicated its political and military power, as well as Christian morality and faith, while at the same time demonstrated the imperial ideology and reinforced the legitimacy of imperial power.

Keywords: Early Byzantine period, imperial political ideology, monetary sources, Christ, Byzantine emperor